

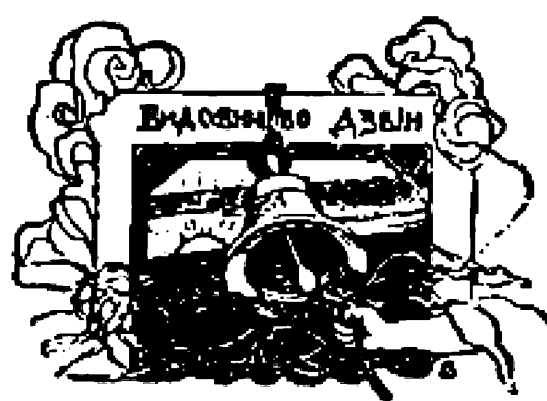
В. ЛЕВИНСЬКИЙ

НАРОДНІСТЬ І ДЕРЖАВА

**КИЇВ — ВІДЕНЬ
1919**

В. ЛЕВИНСЬКИЙ

НАРОДНІСТЬ І ДЕРЖАВА

**Київ — Відень
1919**

Передня увага: Отся популярно-наукова розвідка становила первісно два розділи більшої праці п. з. „Народність, держава, соціялізм“, написаної ще в 1918 р., яку з причин від автора незалежних не вдалось досі опублікувати. В нинішньому, окремому виданню цих розділів оставляю текст той сам, місцями тільки виправлений і доповнений.

В. Л.

Семерінг, 1. VП. 1919.

НАРОДНІСТЬ.

I. Основні елементи народности.

Дослідувачі національного питання завдавали собі немало труда, щоби дати вірне й вичерпуюче поняття народности. Маємо що найменше яких 20 дефініцій її, але ні одну з них не можна вважати вірною. Це показує на чималу трудність докладного означення народности. Я відступлю од завдання такого означення, бо вважаю більш доцільним вказати на основні елементи народности.

Ними є мова і культура.

Мова.

Чим є мова для людини і народу? Яка її функція?

Теорія походження чоловіка Дарвіна, яка знищила раз на завсігди біблійний міт про його чудесне сотворення надприродною силою (богом), мусіла теж знищити всякі метафізичні спекуляції про походження мови та романтичну теорію про первісний стан її досконалости (Гумбольд і інші). Як чоловік

розвивався із звірини — його безпосередним прапредком був малпочоловік (*Pithecanthropus*) — так і людська мова була тільки дальшим розвитком мови звірячої. Ернст Мах добачує між ними тільки одну квантитативну а не квалітативну різницю (*Prinzipien der Wärmelehre*, розділ „die Sprache“). Мова звіряча є бідніша, людська багатша. Перша розпоряжає тільки невеличкою кількістю звуків, які уживаються в різних ситуаціях і афектах (радість, боязнь, люті) і яким товаришить приналежна їм діяльність звірят (винайдення поживи, утеча, напад). Друга має багатий запас звуків і знає їх найбільш різномородні комбінації. (Мимохідь варто зауважити, що та сама квантитативна різниця існує теж між людськими мовами різного розвитку). Така поважна постать на полі язикознавства як Англієць Макс Міллер, приймає, що перед тисячами років був час, коли мова людська не різнилася від звірячої, або як він неточно висловлюється, коли чоловік був як звіря немовним. Відомий антрополог Лубок наводить, що ще й нині живуть в Афріці останки племені в стані абсолютної дикости, про яке він каже, що ці дикуни крім специфічних звуків „вав-вав“ ніякого іншого не вміють видавати. (*Die Entstehung der Zivilisation und der Urzustand des Menschengeschlechtes, erläutert durch das innere und*

äußere Leben der Wilden. пер. з англ. Jena 1875.) Загально прийнято погляд, що на цьому ступні свого розвитку люди порозумівалися при помочи того невеличкого запасу звуків, яким вони розпоряжали та помагали собі мімікою, се-б-то відповідними рухами рук і виразами лиця. Тому міміку називають часто першою мовою чоловіка (Geberdensprache).

І ще на одну різницю між мовою звірячою та людською вказує Мах. Перша є по найбільшій частині вроджена а тільки в рідких випадках виучується її через наслідування. У людей є як раз навідворот. Також і їм є з органами вроджена спосібність видавати звукові елементи, але комбінації звуків бувають виучувані. Наслідування відіграє тут першорядну роль. Через наслідування звуків в природі (удар грому, плюскіт дощу, виття бурі і т. д.), звуків звірят і птиць, як також своїх власних, які чоловік видавав підчас гніву, болю, радости, здивовання і т. д., через комбінації цих найрізноманітніших звуків стала творитись справжня людська мова. З хвилиною, коли чоловік став говорити, то є, називати річ і явища в природі та свої власні поступки словами, він вийшов із звірячого стану. Але вихід із цього стану означає перехід його до хазяйства взагалі, а разом з цим і до розвитку мови. Спільний

хазяйський інтерес людей велів їм означувати все нове, спільно спостережене і досвідчене новими звуковими знаками (словами, іменами). Вони стали духовим засобом порозуміння і зносин між людьми. Чим більше розвивалось людське хазяйство а разом з цим розвивалось і урізномороднювалось життя людини, тим більше стала розвиватись і спеціалізуватися її мова.*)

Її функцію ми повинні докладніше пізнати.

Світ і все, що в йому є, пізнає чоловік в ріжний спосіб: почуваннями своїми він відчуває, себто відбирає вражіння зо вні; силою уяви своєї він потрафить викликати в своїй голові образ того, що спостеріг, почув, понюхав, закоштував, чого діткнувся; своїм інтелектом або розумом він потрафить виробляти собі ясні поняття всього того, що

*) Мимохідь згадаємо тут про суперечку між язикознавцями за так звану „корінну теорію“, після якої мови цивілізованих рас мали первісно період так зв. праслів або корінів (напр. китайська мова має обіймати біля 450 корінів, санскрит біля 500). Проти цієї теорії, яку заступали Міллер, Б. Дельбрік і інші, виступив дуже рішучо і не без успіху відомий німецький філософ і психолог В. Вундт, доказуючи, що період корінів не міг існувати, що люди зі самого початку своєї мовности говорили реченнями, або словами, які одначе були еквівалентами речень, що коріні слів — це тільки винахід філологів (W. Wundt: Sprachgeschichte und Sprachpsychologie).

змислами своїми відчув, що силою уяви своєї представив.

Коли звіря має всі ті змисли, що чоловік, деякі з них є в його далеко більше розвинені (нюх у собаки, зір у орла, слух у зайця) а також і мозок, котрий різниться від людського тільки що до величини (звої мозгові горілли важать тільки 500 cm^3 , чоловіка між 1628 і 1835 cm^3), то треба прийняти, що й звіря вміє своїми змислами почувати, своєю уявою представляти і навіть своїм нерозвиненим розумом виробляти собі певні поняття. Що деякі звірята розпоряжають значною навіть інтелігенцією, про це кождий міг легко переконатися.

Але чоловік потрафить щось таке зробити, чого звіря не може: він уміє свої думки не тільки передавати, але й зафіксувати. Ті знаки звукові, що їх називаємо словами, з яких кождий є тільки документом людської думки, які означають щось пережите, пізнане, досвідчене, вміє чоловік не тільки передавати другому — а в цьому лежить головна вага мови, — але потрафить при помочи зорових знаків, себто письма, зафіксувати і передавати їх своїм сучасникам і нащадкам. І це, власне, що чоловік зумів удосконалити спосіб передачі досвідчень через мову і письмо, це найглибше різнить його від звірят. Його матеріальний

і духовий поступ без цього не можна би собі просто уявити.

Функція мови став нам ясною. Без мови ми не моглиб думати. Бо коли думаємо то говоримо самі з собою, себто думаємо словами мови. Як уриваються нам слова, припиняється процес ясного думання. Мах одначе справедливо додає: „Але принаймні частинне думання без слів належить всюди там признати, де винахід нового поняття являється доперва результатом думання, отже при кожному науковому розвитку.“ (*Prinzipien der Wägmelehre*, ст. 413, третє вид.). Без мови ми не моглиб розуміти ні себе, ні других. Бо мова є найважнішим засобом зносин між людьми. Без мови ми не моглиб поступати в нашому розвитку, бо весь культурний матеріал нагромаджений в минулости та сучасности можемо приймати тільки за допомогою тої системи слухових і зорових знаків, що їх називаємо мовою і письмом.

Із усього сказаного можна вносити, яке значіння має мова для народу.

Зі всіх ознак, які характеризують народність, найважнішою є мова. Бо історична спільність мови певної групи людей, які тою мовою думають, через неї порозуміваються, та матеріально і культурно розвиваються, будує національну спільність. Мова є найсильнішим цементом народності. А

де є спільність, там є своєрідний спільний інтерес як матеріальної природи (боротьба за існування) так і духової (боротьба за культуру). Свідомість одного й другого інтересу — складається в національну свідомість. Як довго мова є посередником між членами даної національної спільноти, так довго говоримо про народність її. З хвилиною, коли мова завмирає, гине звичайно і народність. Висказ французького філософа Декарта „*Cogito, ergo sum*“ (думаю, значить, я є) тут дуже на місці, коли його схочемо примінити до цієї колективної одиниці, що її називаємо народом. Аджеж нарід думає словами своєї мови. Як довго він нею думає, так довго він є. Згадуваний вже нами лінгвіст Макс Міллер каже, що „кожда із безчисленних мов, які покривають землю, є певною верствою в зрості людського думання.“ (*Das Denken im Lichte der Sprache*, пер. з англ. Leipzig, 1888).

Ясно отже, що розвиток і поступ народності є зв'язані з розвитком і поступом мови, себто з розвитком думання народу. А цей розвиток може відбуватися тільки тоді, коли нарід має забезпечені умови свого вільного життя. Де дні народу минають у неволі, де насильним способом нищать його мову, себто примушують його не думати, не думати про те все, що кругом його діється а

животіти в повному отупінню і забувати на все те, що може свідчити про колишнє його вільне життя, там задержується і вбивається розвиток народности.

При нормальних умовах життя народу, мова виказує безперестанний розвиток. Кожде нове явище в природі, кожду нову річ, кожде нове поняття приходить ся означувати новим словом. Чим багатше життя народу в досвід, тим багатша його словесна скарбниця, мова. Кождий стан, кожда професія, постійно творить нові поняття. Селянин, робітник, ремісник, технік, лікар, правник, природник, поет, письменник і т. д. убирають свої нові поняття в слова, які для нас є документами їх думання і показчиком зросту думання народу взагалі. А щож можна сказати про такий нарід, якого жива мова наслідком довгої неволі задержалась тільки в устах селянина, неграмотного, забитого й темного, якого иноді весь запас уживаних ним слів не переходить 300—400? Безперечно і він думає. Але це думання споріднене з думаннєм вола, запряженого в ярмо.

Культура.

Культуру вважаю другим основним елементом народности.

Під культурою (від латинського слова *colere* — плекати) розуміємо загально всю ту

діяльність народу, яка є направлена до його матеріального поліпшення та духового збагачування його життя.

З такого розуміння культури випливає її поділ на матеріяльну та духову. Матеріяльна культура, або цивілізація (від лат. слова *civis* — громадянин), означає пановання людини над природою і її силами. Після того, як даний нарід працює і яких засобів уживає він при праці (культура землі, плекання худоби, гірництво, промисл, техніка і т. д.), як нарід вимінює продукти своєї праці (торгівля), як зноситься між собою та з другими народами (комунікація і транспорт), як мешкає, їсть, убирається, і т. д., судимо, на скільки розвинена серед цього народу матеріяльна культура, на скільки він цивілізований.

Культура ж у властивому значінню, або духова, означає плекання всього того, що становить духову красу і цінність людини, плекання її духа. Після того, як у даного народу розвинена просвіта, наука, письменство, мистецтво, моральні та правні норми, судимо про те, на скільки цей нарід культурний.

Цивілізація і культура, власне кажучи, творять увесь зміст і змісл життя кожного народу. В них проявляється те, що називаємо індивідуальністю народу.

Бокль в своїй знаменитій „Історії цивілізації“ вказує на те, що на індивідуальність

народів впливають у великій мірі природні та географічні умови його життя. Безперечно, що це так. Народи, що живуть в зимній і теплій полосі, серед степів і над морем, значно різнитимуться що до своєї індивідуальності. Але не має найменшого сумніву, що головню в боротьбі за цивілізацію і культуру нарід здобуває свою внутрішню, духову індивідуальність. А почуття цієї індивідуальності сягає так далеко, як далеко люди могли порозуміватися і передавати собі культурні добра та цінности через свою матірню мову. Сама отже мова є не тільки культурним добром, але й органом культури. Рідна мова грає тут рішачу ролю. Не тільки тому, що слова її найлегше та найглибше віддають поняття, які нарід по традиції, устній і письменній, переняв, до яких він привик і якими він думає, але й тому, що не можна собі просто уявити, аби широкі маси народу могли опанувати чужу мову так, щоб вона могла їм заступати рідну. Коли це наступає із рівночасним забуттям своєї матірньої мови, маси ці гублять свою народність і приймають нову.

Мова і культура є таким чином осново-творчими елементами народности. Вони рішають про її існування.

II. Початки народности та її історичні типи.

За найдавнішніх часів, що відомі під назвою доби дикунства та варварства, жили люди, як подають про це певні наукові дослідни, так званими родами (*gens, genos*). Це були групи людей, які ґрунтувались на спільности походження, на шануванню спільних предків. Це були більші або менші сім'ї, родини, у яких найсильнішим почуттєм, що заставляло їх жити разом, громадою, було іменно почуття спільного зв'язку крові. Союз таких родинних громад, себто родів, оснований на спільности походження, становив племя.

На протязі цілих десятків тисяч років жили люди цими родами. В добі дикунства, себто за тих часів, коли люди не мали сталого осідку та жили з того, що собі добули готове в природі (овочі, звірину, рибу) цей союз родів більш доцільним буде називати ордою. Вишукування овочей, полювання на дику звірину, рибальство, примушували орди мандрувати безперестанно з місця на місце. Це

вічно кочове життя могло припинитись тільки тоді, коли люди в боротьбі за своє існування навчилися плекати худобу та обробляти землю, коротко, коли перейшли до більш менш плянового хазяйства, себто навчилися дбати про своє завтра. Хліборобство присилювало їх оселюватися на постійне на певних, вибраних собі місцях. Це перехід людей від дикунства до варварства. Старі культурні народи Азії, як Монголи, Китайці, Гіндуси, Перси, далі Єгиптяни, старі Греки та Римляни і т. д. всі вони переходили ці ступні розвитку.

В добі варварства розвинувся, власне кажучи, родовий устрій, як певна суспільна організація, яку звичайно називаємо первісним або примітивним комунізмом (громада, община, задруга, софа і т. п.). В таких спільних громадах, комунах, жили первісно германські та славянські племена, живуть ще й досі міліони людей, цілі племена в Азії, Афріці, Америці та східній Європі.

В добі примітивного комунізму треба шукати трівких початків цивілізації і культури взагалі а разом із цим і початків народності. З цею бо хвилею, коли племя вибрало собі стале місце свого осідку та перейшло до більш менш плянового хазяйства, коли наслідком цього племя стало швидко розмножуватись, коли племінна спільність кро-

ви стала тратити на первісному своєму значінню, хоч почуття спільної крові ще довго було сильним, а цю спільність стало заступати почуття спільно веденого хазяйства і спільної мови, а разом з цим примітивної цивілізації й культури, яка із винаходом письма стала швидко розвиватись, з цєю хвилиною склались основи народности.

В історичному її розвитку можемо відмітити два головні її типи.

Перший тип — це народність примітивного комунізму. Вона ґрунтувалась на спільності крові, мови та культури. А що власність на цьому ступні громадського розвитку була не приватна а спільна, чого наслідком була економічна та соціальна рівність членів комуністичного суспільства, тому національна свідомість, якаб вона тоді не була, охоплювала всіх його членів а в творенню культурно-національних дібр були всі зарівно заінтересовані. В добі первісного комунізму нарід становив єдність, яка не знала ніяких класових перегород. Її можнаб назвати ідеальною, колиб не носила вона всіх ознак варварства, бо життя людини в примітивному комунізмі було нерозвинене, мало свідоме, залежне від диких сил природи.

Другий тип народности став розвиватися на руїнах примітивного комунізму. З того моменту, як були зірвані основи спільної пра-

ці і продукції, як стала розвиватись в суспільстві приватна власність, а з цим поділ суспільства на класи, народність підпадає важним перемінам. Та частина суспільства, яка захоплює в свої руки засоби продукції і саму продукцію та примушує величезну більшість народу на себе працювати, вважається представником, носієм і творцем народности. Народність перестає бути культурною єдністю. Звичайно одна класа, класа посідаючих і пануючих ідентифікує себе з народністю. Це класова народність.

Варто прослідити еволюцію цього типу народности.

Де шукаті народність в добі невільництва?

Невільництво повстало наслідком завоювання одного племені, або народу другим. Побідний нарід (племя) захоплював на свою власність землю завойованого народу (племені) та повертав його в простий інвентар свій, у рабів або невільників. Так з'явився поділ на панів і рабів, на тих, що панували і не працювали та на тих, що були поневолені і працювали.

Так було напр. у старовинних Греків і Римлян. Мало це дуже важкий наслідок. Невільники, що все своє життя мусіли важко працювати на свого пана, вважались за річ, вони не користувалися ніякими правами, а

тим самим були виключені від усякого народнього зв'язку. Бо народом вважались тільки побідні завоювники. Колиж на них працювали раби і вони не потребували журитися за своє матеріальне існування, то весь вільний час, яким тепер ці завоювники розпоряжали, могли використовувати в головній мірі на свій духовий розвиток. Раби були тим гноєм, на якому буйно стала розвиватись народність панів. Могутній розвиток народности Греків і Римлян можуть нам служити для цього найкращим прикладом.

Хто був носієм народности в добі фєвдалізму?

В середніх віках бачимо майже в усій Європі, особливож у західній, таке суспільне угруповання народу.

На чолі громадянства стоїть пануючий (король, князь), вибраний великими земельними власниками (фєвдальні пани, шляхтичі). В їх руках продукція, влада, військова сила, вся земля. Кождий земельний власник має своє фєвдум, то є великий обшар землі, яку оброблюють залежні від фєвдального пана селяни, кріпаки. В центрі цього фєвдум стоїть палац, замок або двір, в якому живе собі пан зі своїм товариством та службою. Чим більше землі у пана і чим більше під ним селянських, кріпацьких душ, тим більша його сила, тим більшим впливом і повагою

користується він на королівському дворі, в державі, в громадянстві.

Вплив їх поширювався не тільки на села, але й на міста.

З під цього одначе впливу стало унезалежнювати себе цехове ремесло і торгівля по містах і місточках. Кріпак є прикований до панської землі і не може з неї під карою смерти рушитись. Він темний, забитий, безграмотний. Він консервує та розвиває свій діалект. За те фєвдальні пани удержують між собою живі зносини. Вони не працюють а проводять свій вільний час на військовій службі, лицарських ігрищах, або віддаються письменству. Кляса фєвдальних панів являється таким чином в середніх віках носієм народности.

Але поруч з нею виступає в цих часах ще могутня сила, яка виявляє тенденції — не національні а космополітичні. Це церква, яка претендує до опановання всього світа, до збудовання одної „держави бога“ на землі, до витворення одної штучної народности, за допомогою мертвої латинської мови (на сході Європи церковно-славянської) та церковної культури. Віра в середніх віках стає найсильнішим елементом народности. За віру і церков підюджували фанатичні попи народи Європи до найстрашніших кровопролитів.

Як бачимо, повний партикуляризм національний характеризує середні віки феудалізму.

При їх кінці одначе являється нова сила, яка являється могутнім засобом дальшого розвитку класової народности.

На цей час припадає винахід парової машини та інші винаходи з одного боку та відкриття Америки, східних Індій і інших нових земель з другого, що стає могутнім товчком до розвитку торгівлі в західній Європі. Ростуть центри торговельного руху. Розвивається товарова продукція. Сюди збираються люди з різних сторін країни. Так повстають великі міста, де пануючою мовою не є латинська мова феудальних панів або духовенства, але мова купців, промисловців, робітників, себто мова широких мас, мова народня, яка зразу бере гору над незрозумілою їм мовою церкви та середновічної учености, латинською. На світовому-ж ринку, де стрічаються купці різних мов, конкуренція між ними приймає характер національних противенств. Інтереси купців цієї чи иншої мови підносяться до значіння національних інтересів. Бо чим більший їх зиск, тим більша матеріальна сила їхньої батьківщини. Почуття народности, що в добі феудалізму було дуже слабе, тепер скріплюється, росте, поширюється. З'являються нові суспільні верстви як носії народности.

Це перехід до доби капіталізму.

За промисловою революцією, яку спричинили винаходи та відкриття і яка у перше довершилась у другій половині XVIII ст. в Англії, щоб відтак перейти всі освічені країни світа, пішла політична революція при кінці цьогож століття у Франції та в XIX ст. в цілій західній і середній Європі. Побідна буржуазія, яка при помочи робітників скидає пановання фєвдальних панів і духовенства, бере в свої руки державну владу і продукцію.

Це мало важні наслідки. В першій мірі кріпак стає вільною людиною. На стільки, що вільно може покинути своє село, щоб помандрувати до міста, до фабрики капіталіста. Середновічна фєвдальна замкненість, відокремленість та партикуляризм падають. Капіталізм зближує до себе всіх: фабрикантів, купців, урядників, робітників, селян. Він нищить усі пережитки фєвдалізму. Національна мова (мова широких народніх мас) розвивається а разом із тим розвивається і національна культура. Затираються діалекти. Повстає національна держава. Буржуазія, в руках якої є влада національної держави та продукція, стає носієм народности. Вся культура капіталізму, себто вся новочасна культура носить на собі печать буржуазії. Вона є її творцем і головним консументом. Вона

покликує на свої услуги числені кадри учених, письменників, поетів, художників і т. д., цілу армію так зв. інтелігенції, цих властивих будівничих буржуазної національної культури.

Від впливу цієї культури не є зовсім виключені працюючі маси, так як се було пр. за невільницьтва, або фєвдалізму.

Капіталізм із його фабричною системою вимагає від робітника певного знання. В інтересі капіталіста лежить, щоб цей „додаток до його машини“ не був цілком темним і вмів розбиратися у складному механізмі продукції. Народня школа має дати робітникові і селянинові доступ до освіти. Тому культурне значіння її першорядне. Робітник і селянин, що може взяти в руки книжку та газету на своїй рідній мові, мусить підпадати впливам національної культури. В йому вироблюється та укріплюється почуття своєї народности.

В новіших часах, в часах розвитку демократії, політичних свобод, розвитку партійного життя, працюючі маси мають тим більшу змогу брати участь у культурному життю народу, яке не в міру дифференціюється, як що до своїх форм, так і що до змісту. Ясно, яке велике національно-культурне значіння соціалістичної партії, яка будить у робітника почуття свідомости та розуміння

своїх класових інтересів, яка через свої політичні, професійні, кооперативні та культурні організації, через віча і збори, газету, книжку й брошуру виховує його на свідомого громадянина, робить з нього культурну людину.

Але це тільки зерно піску у морі.

Бо коли за капіталізму працюючі маси не є вправді від культури виключені, то з другого боку, вони абсолютно не є в можливості бодай в частині заспокоювати свій культурний голод. Цілоденна праця на фабриці, в підземних шахтах, на панській землі рабує робітникові час, потрібний до культурного існування, до творення та споживання культури, нищить у його енергію життєву, необхідну для всякого культурного розвитку.

Такий є загальний розвиток класової народности при нормальних умовах її існування.

Але ми повинні згадати і про народність, якій доводиться існувати в ненормальних умовах. Це народність, на розвиток якої кладе печать своєї волі та насильства друга народність. Це народність в кайданах, яка вправді не становить ніякого окремого типу народности, бо її розвиток залежить таксамо від тих самих економічних причин, від яких залежить розвиток вільної народности. Це тільки певна відміна класової народности.

Що значить „мати волю“?

В основі кожної волі є хотіння жити.

Капіталіст „має волю“. Це значить, його воля до життя і до ще раз кращого життя жене його за профітом, за капіталізацією надвартости (неоплаченої, отже зрабованої праці робітника), за ненастанним помножуванням капіталу. І в цьому напрямі він проявляє як найбільшу енергію. Инакше перестав він жити як капіталіст. Супроти волі капіталіста воля робітника, воля його до життя, людського життя, є спараліжована, або зломана. Його воля є підпорядкована волі капіталіста.

Пануючий народ „має волю“. Це воля до паразітного життя. Цю ціль він досягає, коли при певних умовах, йому сприяючих, зломить він волю другого народу, то є його волю до вільного життя і в його невольне життя всо-сується як паразит, як вампір.

В добі невольництва члени підбитого пле-мени (народу) поверталися у невольників завойовницького. Спартанські ілоти були ко-лись самостійним племенем. Спартанці, під-бивши ілотів, повернули їх у своїх неволь-ників, иримушуючи через усе своє життя на себе працювати. Тим позбавили їх можли-вості всякого свого матеріального та духо-вого розвитку. Вони знищили ілотів як пле-мя, як народність, повертаючи їх у класу невольників.

Але підбої одних народів другими тривали цілими століттями і тривають по нинішній день.

За часів фєвдалізму та капіталізму багато народів утратило свою політично-державну незалежність, свою волю до вільного життя. Нарід-завойовник, або нарід-паразит примушує поневолений нарід не тільки на себе працювати, але стараючися зробити його темним і сліпим засобом своїх інтересів пановання, себто паразітизму, змагає усіми силами до того, щоби вбити в нього всяку свідомість потреби свого власного, природного, людського життя. Це робить він таким способом, що старається поневоленому народові відібрати можливість думання, через заборону його мови в школі, уряді та навіть у приватному життю, що нищить його культуру, що одним словом старається знищити його народність. З цього погляду відносини народу пануючого до поневоленого нагадують нам цілком відносини старих часів доби невільництва. Різниця тільки в змінених економічних основах. Але в них треба шукати причини, чому народи підбиті за часів фєвдалізму а тим більше за капіталізму при найбільш несприятливих умовах боротьби за своє національне існування потрапили зберегти свою народність. Нехай і так, що висші верстви поневоленого народу відпали

від нього, перестали говорити його мовою а переняли мову народу-паразіта. Але zostалися широкі маси працюючі, головню селянства, що через свій консерватизм ніяк не могли позбутися цієї мови, яку вони переняли від своїх батьків, дідів і прадідів. Передаючи з покоління в покоління рідну мову та свою традиційну культуру, зберігали вони таким чином свою народність. Це так звана етнографічна народність, народність сірого й безпросвітнього селянства, що нидіє в ярмі пануючого народу.

Та капіталізм, що в своєму поході не знає ніяких меж, продерся і в село. Він розкладає його та викидає його маси в центри промислового та культурного життя, до міста. Він будить скрізь невдоволення і свідомість. Певна річ, одна його частина викинена з села асимілюється в нових умовах свого життя, себто переймає мову та злиденні відпадки культури народу-паразіта. Але друга, звичайно свідоміша, що відчуває упослідження на кожному кроці, старається здати собі справу із усього того, що довкруги діється. Так виростає інтелігенція поневоленого народу, що вийшла з села, яка раз освідомивши собі нещасне положення закованих в кайдани неволі своїх батьків, братів, сестер, і дітей свого народу, виписала на прапорі своєї боротьби проти народу-паразіта гасло

визволення. Так починається процес пробудження поневолених народів. Росте та укріплюється їх язиково-культурна єдність, їх народність. Але чим виразнійше розвиваються у них новочасні класи суспільні, тим більше їх народність губить свою етнографічність та наближається до новочасної народности, себто до типу класової народности за капіталізму. Колиж поневолений нарід, зібравши свої сили, ломить кайдани своєї неволі, то є, відзискує назад свою волю до необмежуваного ніким, свободного життя, ніщо не стоїть вже на перешкоді для дальшого розвитку його народности.

III. Народність і соціалізм.

З того, що є, можна до певної міри вносити те, що буде. Науковий аналіз фактів минулого й сучасного розкриває перед нами дальші тенденції їх розвитку.

Як-жеж зарисовується перед нами будучність народности? Який можливий є її розвиток за соціалізму?

Це питання для нас, як і для кожного соціаліста, особливож поневоленого народу, є першорядної ваги. Але відповідь на його прикривається з відповіддю на питання про тенденції розвитку кожної національної мови та культури.

Як відомо, серед соціалістів часто висловлювано погляд, що суспільний розвиток людськості веде до асиміляції народів, що в результаті її лунатиме на світі колись одна тільки мова, зрозуміла для всіх. Одна мова, одна культура, одна народність! Такий погляд висловлювали соціалісти великодержавних, пануючих народів і то звичайно тоді, коли балачка йшла про малих поневолених народів. Особливож московські соціалісти,

коли заговорять про поневолені народи бувшої Росії от. пр. про Українців або Білорусинів, дуже люблять говорити про злиття („сліяніє“) народів. Але не треба ніякої мудрости, щоб пізнати, що за цим словечком криється.

Цей погляд про одну мову будучности є наскрізь ненауковим а в світлі біології являється повним абсурдом. Біологічний закон каже нам, що роди розвивалися і розвиваються не шляхом асиміляції а навпаки шляхом дифференціяції. Цьому самому законові підпадає розвиток людського роду і мови людей. Історія мов, історія їх розвитку показує нам це дуже наглядно, та виключає тут усякий сумнів. Возьмім на пр. на увагу мови — французьку, італійську, румунську, ретійську, еспанську та португальську. Не треба тут особливого лінгвістичного знання, щоб не зауважити, що ці мови розвинулись в минулому із спільної прамови, якою була латинська. Досліди лінгвістів показали понад усякий сумнів, що мови — санскритська, зендська, грецька, латинська, кельтська, германська, славянська і т. д. розвинулись теж колись із одної прамови, якою була мова індогерманська. Роблено навіть зусилля випукати коріні слів, спільні всім індогерманським мовам і на підставі їх зложити скелет цієї прамови. Але чого нам уганятися

в таку глибоку старовину? Порівняння мов української, білоруської та московської (великоруської) показує нам із найбільшою певністю на спільне походження цих мов від одної прамови, якою була руська мова.*) З цього ясно, що розвиток мов йшов в напрямі їх розщиплювання, дифференціації а не асиміляції. Це є наскрізь природний процес і не має даних задля того, щоби можна судити, що процес цей може завернути свій

*) Після найновіших язикових дослідів проф. Шахматова (Очеркъ древнѣйшаго періода русскаго языка, І, СПб, 1915) в IX ст. руське плем'я розпалося на 3 племінні групи: полудневу, північну і східну, з яких кожда жила в особливих економічних умовах. Полудневу групу складали Поляни, Древляни, Дреговичі, Дуліби або Бужани, Уличі, Тиверці, Сіверяни. Із злиття цих племен повстала українська народність. Східну групу складали Вятчі, що вийшли в кінці X або XI ст. із північного Подоння в басейн Оки, в части на північ до Рязаня, в части на північний захід в північне Подесення і Подніпров'я. На протязі XI ст. середня Росія має вже населення зложене із північних Русів, що прийшли сюди із горішнього Поволжа до Оки та східних Русів, що підходили до Оки з полудня і полудневого сходу. Із злиття цих племен витворилася московська або великоруська народність. Вкінці із злиття другої частини Вятчів на північному заході з місцевими полуднево-руськими та ляхськими племенами повстала народність білоруська. В цій схемі проф. Шахматова потрібне одно доповнення. А власне: московська народність повстала не тільки із змішання чисто руських племен, але також із змішання їх з фінськими та татарськими племенами.

біг. Цей процес показує нам, що кождий діалект, в особливо сприяючих умовах свого розвитку, має тенденції стати мовою, то є стати органом нової національної культури та засобом розвитку нової народности.

Але не дасться заперечити, що з практичних мотивів потреба якоїсь одної мови, на якій моглиб легко порозуміватися різні народи, особливож ті одиниці з поміж них, яким доводиться найбільше, із собою стрічатися, як напр. купців, дуже велика. Не менша потреба такої мови і для науки. Колиб можна здобутки науки всіх народів передавати на якійсь одній мові — про велике значіння арабських цифр та альгебраїчних знаків у математиці не треба й говорити — то користь із цього булаб дуже велика. Але така мова в ніякому разі не може заступати матірню мову а може вважатись тільки мовою помічною. Вона може бути тільки мовою штучною а не одною із живих. Бо тільки така мова може заважити на розвитку всіх народностей, а не на розвитку одної. Спроби винаходу такої штучної, помічної мови даються від давна. Але досі ні одна з них не користувалася особливим успіхом.

Перейдім до культури.

Коли ходить про матеріяльну культуру або цивілізацію, то треба сказати, що від найдавніших часів доводиться помічати інтерна-

ціональні тенденції її розвитку. Винахід огню, плуга, парової машини і т. д. і т. д. бистро переймали від себе племена й народи. Особливож сильні ці тенденції в добі капіталізму. Всю так звану технічну культуру в капіталістичному устрою можна вважати за інтернаціональну. Почта, телеграф, залізниці, пароходи і т. д. не знають ніяких національних меж. Вони перерізують вздовж і поперек усю земську кулю. І кожний, навіть найменший винахід із обсягу техніки знаходить зразу-ж застосування у сусідніх країнах та в цілому цивілізованому світі. Але чи ці понад усякий сумнів інтернаціональні тенденції розвитку матеріальної культури несли за собою рішучі переміни в існуванні народностей? Цього абсолютно не можна сказати. Ні одного прикладу в доказ цього не можна привести. Можна тільки ствердити, що вони причинювалися до взаємного перехрещування різних культурних впливів, яке найчастіше має дуже користний вплив на розвиток народности, навіть найбільш відсталі.

Ця інтернаціоналізація матеріальної культури в будучности і особливож за соціалізму повинна відбуватися в скорому темпі. Вона вчить нас, що боротьба людськості за існування, себто боротьба за повне опанування природи, в якій заінтересована вся людскість, всі народи, всі люди, повинна ве-

стити спільними їх силами. Булоб одначе великою помилкою думати, що вона веде до затирання, до нівечення народностей.

Також деякі області духової культури виявляють інтернаціональні тенденції свого розвитку. Маємо на увазі науку і особливо її певні дисципліни. Чи можна напр. говорити про національний характер природничих наук? Ні! Результати кожної науки є інтернаціональні, бо її ціль є інтернаціональна, хоч шлях до цих результатів є звичайно національний. Вся діяльність чоловіка стоїть на службі його змагання до самоудержання. Це змагання наскрізь його опановує. Наука не є нічим иншим як одним із засобів в боротьбі чоловіка за існування. Вона може рости тільки „через стоплення досвіду многих людей при помочи мови“, як каже Мах. Її результати мають подібно як винаходи в області матеріальної культури, інтернаціональний характер, хоча здобуваються, так би сказати, національним шляхом. Її розвиток є національний хоча ціль інтернаціональна. Із цього погляду наука являється двигуном в розвитку народности а в ніякому разі не веде до її завмирання, або до асиміляції народностей.

Остається духова культура у властивому значінню слова, себто письменство та мистецтво. Вони тісно зв'язані з національним ґрунтом.

Чому наші клясики як Шевченко, Франко, Леся Українка так глибоко вражають нашу душу? Бо творчість їх, в якій могутнім акордом бrenить загальнолюдський ідеал, найглибше звязана з національним ґрунтом. Життя і доля українського народу, його радість і горе, його страдницьке минуле та сучасне і боротьба за своє визволення найшли в творчості їх найсильніший вираз, бо вони безпосередно передають нам усе тремтіння душі нашого народу. Те саме треба сказати про Лисенка. І саме ці творці національної духової культури мають такий могутній вплив на розвиток народности.

Як ні оден нарід не виявив досі охоти, добровільно зректися своєї мови в користь другого, висшого своїм розвитком, так само не можемо найти ні одного випадку, деб нарід, навіть найменший, не рвався до будівництва своєї духової культури. В ній відчуває він своє життя, свою індивідуальність, свою силу й красу. А присвоюючи собі культурні цінности других народів, він не бере їх механічно, живцем, а пристосовує їх органічно до свого національного організму, національно аперціпує їх, як влучно каже Отто Бауер.

„Як ні одна одиниця не приймає нове просто механічно в своє духове буття (Sein), тільки органічно присвоює своїй особистості,

його духово перетравлює, аперціпує, так теж ціла нація просто нічого нового не переймає, тільки, присвоюючи собі його, опрацьовує, dopasовує до свого буття, змінює у процесі переймання через мільйони голів. Через цю велику національну аперцепцію нації не переймають просто від себе взаємно ніякої нової поезії, ніякого мистецтва, ніякої філософії і ніякої нової системи суспільного життя, але засвоюють собі їх, завжди тільки опрацьовуючи“. (Otto Bauer: Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, 1907, ст. 107).

Таким чином на підставі всього нами сказаного про тенденції розвитку народности мусимо прийти до переконання, що історичний хід розвитку людського роду веде не до нівеляції народностей а до їх повного удержання і розвитку, бо мови народів і їх національні культури підлягають одному і тому самому соціологічному закономірному продовжуванню існування і ненастанного розвитку. Тільки через фізіологічну смерть народу наслідком війни, епідемій і т. п., через знищення його життєвих сил, або zdeгенерація, гине і народність.

Ось так можемо уявити собі новий тип народности найближчої будучности, який неминує мусить витворити соціалізм.

Скасування приватної власности на засоби продукції та передача їх на спільну вла-

сність і ужиток всього суспільства веде за собою знищення суспільних клас серед народу. А це є рівнозначним із знищенням класової народности, із знищенням привілею визискуючих і непрацюючих клас на культуру та виключне представництво народности. Не одна суспільна класа а все суспільство, що балакає на даній мові, стає від тепер представником народности. Соціалізм притягає широкі працюючі маси до будівництва та споживання висшої культури. Суспільство праці, в якому не може бути сучасної економічної експльоатації одної людини другою, в якій кожний матиме рівний доступ до школи, до освіти, до найвисшого духового розвитку, якого національна мова у перше стає дійсно органом культури, це народність за соціалізму.

Соціалізм означає могутній розцвіт народности. Аджеж коли взяти на увагу, що людина почуває природний нахил до творення культурних цінностей та що споживання цих цінностей є для її духа тим, чим повітря, світло або вода для її фізичного здоров'я, і що за сучасного капіталістичного ладу величезна більшість народу позбавлена є можности, використувати вроджені свої духові задатки та талан і розвивати їх для свого власного та загального добра, коли вона мусить задихатися у тій темноті, в якій дер-

жить її упривілейована національна меншість, то який могутній повинен бути розвиток народности, коли вона знова становитиме справжню єдність, як колись за примітивного комунізму, коли кождий матиме змогу розвинути свій талан і свої духові сили? Національна індивідуальність, при рівночасному зближенню і збратанню всіх народів, матиме змогу високо означити себе та виявити всі свої творчі сили.

Історія вчить нас, що народність там могла розвиватись, де почуття її охоплювало як найширші верстви. Таку можливість давала і дає нині демократія. Де вона панувала, там буйно розвивалась народність. І навпаки, де мали місце антидемократичні форми суспільного устрою, там ниділа народність. Приклад найвеличнійшого розвитку народности, політичної та культурної її краси, дає нам атенська демократія за часів Перікла в старинній Греції. Були то часи найбільшого розцвіту культурного та політичного грецького народу, який міг виявити себе тільки на ґрунті високо розвиненої атенської демократії, якої слава до нині не померкла. Але не треба забувати, що грецька свобода атенської політеї (держави) була оперта на невільництві, що цей величавий розвиток національної індивідуальности Атенян міг виявити себе не тільки тому, що вони ко-

ристувалися повною своєю національною незалежністю, але що в ойкос (домі) кожного атенського політес (громадянина), який жив по словам Арістотеля „щасливо і гарно“ працювали все своє життя невольники.

Певна річ, що з історичної перспективи треба дивитися на невольництво, як і на феодалізм та капіталізм як на історичні конечности. Через них розвивався поступ людськості. Не менше такою історичною конечністю являється і соціалізм.

І цю історичну конечність розумів геній грецької мудрости.

Найбільший побіч Плятона грецький філософ, Арістотель писав:

„Як би було можливим, щоб кождий знаряд праці сам або на приказ виконував своє діло, так як напр. знаряд Дайдала або триножники Гефайста, про які поет каже, що „вони автоматично йшли на збори богів“, якби так ткацькі човники самі ткали а струни цитри самі грали, тоді не потрібно булоб ніяких слуг для майстра і ніяких невольників для панів.“

Мрія Арістотеля і досі не здійснена. Капіталізм, ця доба небувалого розвитку техніки, довершив те, що знаряд праці сам або на приказ може виконувати своє діло, але, роблячи з робітника додаток до машини, віддав його в повну економічну, політичну

та культурну залежність від її власника, капіталіста. Мрію Арістотеля здійснить доперва соціалізм. Визволення-ж праці, соціальна рівність, найвисша демократія, повна національна незалежність, отвирають у перве в історії людськості перспективи найвисшого гармонійного та всебічного розвитку народности.

ДЕРЖАВА.

І. Походження держави та її суть.

Виробити собі ясний погляд на те, що таке держава і що становить її суть, можна тоді, коли пізнаємо, як вона склалась та який її історичний розвиток.

Вроджений людям соціальний інстинкт, завжди силував їх жити купою, бо тільки таким способом могли вони удержатись та краще вести свою боротьбу за існування. Життя купою вимагало певного взаємного порозуміння а в наслідку цього певної організації, то є підчинення волі одиниці збірній волі громади задля спільного добра. Чим більше людина поступала в своєму розвитку, тим складнішим і цільнішим ставало її організоване життя.

Погляньмо, як виглядало воно в добі, яка випередила нашу добу цивілізації, себто в добі варварства. Цю добу, як знаємо, переживав кожний нарід. Вона починається з того часу, як чоловік став виробляти глиняний посуд а її висша стадія розвитку обіймає часи, коли він став добувати залізну руду, навчився читати й писати та став тво-

рити своє письменство та мистецтво. Суспільну організацію, яка в цій добі високо розвинулась, знаємо під назвою родового устрою або примітивного комунізму.

Устрій цей у перше докладно розслідив в другій половині XIX ст. Морган, що відкрив його у червоношкірого племені Ірокезів в північній Америці, які і досі живуть в ньюйоркському стеїті. А матеріал опублікований ним в 70 рр., послужив вихідною точкою для дальших ґрунтовних дослідів над родом (*gens*). Фрідріх Енгельс спопуляризував наукові досліди Моргану над родом у своїй книжці „*Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates*“. За Морганом пішли інші дослідувачі. Таким чином ми розпоряжаємо нині докладними даними про рід і на підставі них можемо установити загальну форму родової або комуністичної організації.

Рід, якого члени були свободними людьми, був основою та вихідною одиницею варварського суспільства. Роди єднались у брацтва (грецькі *φратрії*). Роди і *φратрії* обєднювало племя, яке займало певну територію, уживало спільного говору, чи мови, та почитало спільних богів. Так напр. у Ірокезів, які представляли собою союз племен, найшов Морган 8 родів (Вовк, Медвідь, Черепаха, Бобер, Ланя, Кулик, Чапля, Сокіл), які єд-

нались у брацтва, фратрії. Грецьку Аттику, з якої пізніше повстала атенська держава, заселявали 4 племена, з 3 фратріями в кожному племені і з 30 родами в кожній фратрії. Римський нарід (*populus romanus*) складали три племена, з яких кожне об'єднувало по 100 родів а 10 родів єдналось у курію, що відповідала грецькій фратрії.

Устрій роду був наскрізь демократичний. На його чолі стояла рада, себто загальний збір всіх дорослих членів роду, як мужчин так і жінок. Рада призначала та змінювала свою старшину, якого влада над родом мала батьківський, чисто моральний характер. Вона призначала і змінювала теж воєнного начальника, що ставав в часі війни одного племені з другим на чолі озброєного роду. Рада судила всі непорозуміння, що виникали в роді. Вона мала виспу владу у всіх справах над родом. А звичай, який повставав і укріплявся в роді, був його законом.

Рід обробляв землю спільно. Спільними силами корчував ліс, будував укріплення, провадив усе хазяйство. Спільно відбував релігійні свята в честь своїх богів а також забави та ігрища. Члени роду були обов'язані взаємно собі помагати та боронити. Кров членів власного роду цінилась безумовно вище від крові чужих родів. Звідси так зв. родова пімста крові. Відмовитись членови

роду від помочи другим або їх оборони, це значило, бути зрадником роду. Свобода, рівність і братерство лежали в основі суспільної організації роду. На таких же основах була побудована фратрія, себто союз кількох родів, племя, себто союз родів і фратрій і союз племен, в якому кожде племя користувалося повною рівністю та самостійністю у своїх внутрішніх справах. Постійною інституцією племени була звичайно рада родових старшин і воєнних начальників (у Греків вона називалася „буле“ а у Римлян „сена-том“). Ця рада рішала всі важні діла племени а на їх засіданнях міг брати участь кождий член племени, як мужчина так і жінка як це було напр. у Ірокезів) а до їх голосу не тільки прислухувалася рада племени, але керувалась ним у своїх рішеннях. Крім цієї ради старшин існувала теж звичайно друга інституція, висша, якою було народне зібрання всіх членів племени, яке у Греків відоме є під назвою „агорá“ а у Римлян як „*comitia curiata*“ (зібрання курій) і у Славян під назвою „віча“. Народне зібрання радило про найважніші справи племени, як на пр. про справи мира та війни. Воно було найвисшим суддею у всіх справах, як громадянських так і карних.

Цей устрій варварського суспільства, який признавав свободу людини і свободне братське

єднання людей, можна найкраще назвати демократично-комуністичним. Він переходив різні фази свого розвитку. На висшому щаблі свого розвитку він може й нині будити найвищий подив своїм примітивним демократизмом. Досить згадати, що героїчна доба у Греків, яку так плястично маємо змальовану у Гомера Іліяді, припадала саме на цей вищий щабель родового устрою варварського суспільства. Варварські племена, як Кельти, Сакси, Германи, Нормани, Слов'яни, не знали через цілі віки иншого устрою, як саме цей демократично-комуністичний.

Трудно дошукатись у цій формі суспільно-політичної організації того, що ми називаємо державою. Примітивний комунізм не знав поділу суспільства на класи, не знав він теж пановання одного племені над другим. Тому і той орган пановання одної класи над другою, одного народу над другим, який ми називаємо державою, був у примітивному комунізмі невідомий. Доперва тоді, коли з'являється поділ суспільства на класи, коли одно племя або нарід в той чи инший спосіб підбиває під свою владу другі племена або народи, доперва тоді зароджується держава, себто орган насильства класи над класою (Маркс і Енгельс), народу над народом.

Перехід цього недержавного стану суспільства до державного хочемо тут коротко означити.

Він мав своє джерело в тому, що племя, чи краще союз племен або нарід став признавати по волі чи по неволі щось висшого над собою, авторітет, себто владу та насильство (Кропоткін). Авторітет цей міг бути світського або духовного характеру, або одного й другого разом. Знаємо добре, як сильно звязувала віра в богів варварське суспільство. Варвар завжди був під непереможним впливом диких сил пророди, які він представляв собі на своє подобіє, тільки зі всемогучою силою. Ті, яким був повірений особливий культ богів, отже всякі жреці і знахарі, себто попи та учені на той час, що приписували собі знання тайн природи та виступали в ролі товмачів волі богів, часто використовували це своє становище, щоби насильно правити племенами або народом. Під грозою гніву і кар богів примушували вони їх собі служити, то є, своїм кастовим інтересам. Так повставали теократичні держави, в яких до влади приходили касти згаданих попів. Теократія була одною із перших державних форм не тільки в Азії, але і в Європі та всюди инде.

Признання авторітету могло одначе доконатись і иншим способом. Звичайно добував собі його воєнний проводирь племені чи народу, або й иноді рада родових старшин. Такий вожак, що вславився у війнах проти нападів

чужих племен або народів, та приводив з собою багату добич в людях і маєтку, легко здобував собі цей авторитет. При помочи відданого собі узброєного війська він міг легко підчинити під свою владу все племя, чи нарід. Так повставали автократії або деспотії. До влади приходив один, який накидав свою волю цілому народови. Він присвоював собі звичайно і найвисшу духовну владу, проголошуючи себе посередником між богами та людьми. Владу, яку він силою накинув другим, оповіщував він як дану йому богами. Звідци ще й нині кождий коронований поганець любить покликуватися на походження його влади від бога.

Держава одначе, в повному зміслі цього слова, повставала частійше шляхом насильних завоювань і підбоїв. Процес творення її, розвитку і розцвіту доконується на економічній основі.

Діється це тоді, коли один нарід (або союз племен) завойовує другий оружною силою або підступом. В цьому випадку нарід—завойовник відбирає у завойованого народу його землю, яку його члени спільно обробляли та спільно з неї жили, забирає в нього його все багатство та запрягає його в ярмо неволі. Його члени стають невільниками народу завойовника. З цим наступає цілий переворот у його життю. Коли з'явилась у

нього приватна власність (невільник і його земля), і в наслідку цього поділ суспільства на дві класи, вільних і невольників, коли одні стали паразитами других, тоді пробила година смерти для примітивного комунізму, з цього часу датується держава. Аджеж являється потреба удержувати в кайданах неволі підбитий нарід, себто класу невольників. І задля цього зявляється конечна потреба зорганізувати весь апарат пановання і насильства в руках завойовницького народу, себто класи вільних, для удержання порядку. Так повстає публична влада, тюрми, чиновники, поліція і постійне військо, яке що далі, то становить себе поза суспільством і від його унезалежнює себе. Окрема-ж каста попів освячує новий порядок річий. Так склалась держава, себто союз між носієм влади, поліцаєм, чиновником і попом (Кропоткін).

Поява влади та приватної власности мусіли витворювати певні особливі відносини між пануючими і невольниками з одного боку та між самими вільними з другого. В першому випадку нормує ці відносини так зв. державне право, в другому право приватне. В основі першого лежить береження інтересів пановання та насильства тих, в чиїх руках є влада. Державне право отже, це ніщо инше як воля пануючих, закріплена

в певних нормах, званих законами. Це відноситься до кожного випадку і тоді, коли волю диктує один (монархія) і тоді, коли її диктують вільні громадяни держави (демократія).

З державного права виросло приватне. Його головні інститути це: власність, сім'я, право спадкове. Кождий з цих інститутів став виключним привілеєм вільних, пануючих. Вони тільки можуть бути підметами права. Невільники стоять поза ним. Їх уважається за річ, як приватну власність. Цей розвиток приватного права з державного можна найкраще помітити у Римлян. Згодом, при змінених економічних умовах суспільства, право приватне мусіло губити свою виключність.

Але з розвитком держави громадянин її мусів зіткнутись з чужинцями, себто вільними людьми иншої держави. Знаємо, що первісно чужинець, себто член чужого племені, вважався для другого ворогом. Той стан мусів змінитися з розвитком держав, яким приходилось удержувати взаїмні зносини, головно торговельного характеру. Чужинців отже не можна було вважати на не його території за позбавленого права. Так зародилось вже в самій глибокій старині міжнародне право. Але і воно було питанням сили. Чим більша сила держави, тим біль-

шим значінням користувалися її громадяни на території чужої держави.

Право таким чином стало завойованою силою, точніше, виразом цієї завойованої сили.

Після того, як ми пізнали суть держави та її походження, можемо перейти до пізнання її головних історичних типів.

II. Головні історичні типи держави.

В історичному своєму розвитку держава ніколи не виявляла з себе щось закостенілого, а навпаки підпадала венастанним перемінам, які в свою чергу мали своє головне джерело у змінах, що dokonувались у народнім хазяйстві суспільства. Переміни в економічній а в слід за цим і соціальної структурі суспільства завжди викликували відповідні переміни в природі та укладі держави. Загально беручи, головним історичним типам народного хазяйства, яким відповідають теж головні культурні доби людськості, відповідають теж і головні історичні типи держави.

1. Староорієнтальна держава.

Орієнт є колискою історичного життя. На узгір'ях середньої Азії, в широких долинах Гоанк-го і Іанґ-тсе-кіанґ, Ганґесу та Індусу, Ефрату та Тигру, на вузькому побережжі передньої Азії, якої природну границю на сході становлять гори Ліванон, вкінці в долині ріки Нілу в східно-північній Афріці —

там зародилася східноорієнтальна держава вже на кілька тисяч років перед різдвом Христа (в Монголії напр. на 6000 років перед Хр.). Вона вийшла з родового устрою і патріархальної сім'ї. І саме старий закостенілий патріархалізм є основною рисою цих перших держав. Монголія, Китай, Індії, Ассирія, Вавилон, Медія, Персія, Фенікія, Юдея, Єгипт — це головні держави старого Сходу, що колись світили своєю величчю та культурою і з яких, за виїмком Китаю, не остало нині нічого крім одних румовищ та пам'яток. Це держави орієнтального деспотизму, побудованого на теократичному та монархічному принципі. Один лише був вільний. В його руках була необмежена влада над людьми. Його воля була законом. Це пануючий в староорієнтальній державі, відомий під різними назвами. Все проче населення було невольним, і його підданим. Всі були обов'язані йому до безоглядного послуху. Так було в чисто теократичній деспотії, як Монголія, де Лама був почитаний за бога, в Китаю, де цар, син неба, вважався заступником бога, у Ассирійців, Медів, Перзів, де деспотії мали головно світський характер. Всі ці держави виявляли одноцільність державного організму.

У Індусів і Єгиптян теократичний принцип знайшов вираз у иншій державній фор-

мі. Це держави теократичної аристократії і їх деспотизму, в яких стрічаємо поділ суспільства на касты. Тільки приналежність до каст (через уродження) рішала про окремі права людей. Хто раз уродився напр. парієм, залишався ним на все життя. Найгидкіше рабство, яке коли небудь було, витворилося саме серед Індусів. Найвисшою кастою серед них була каста браманів, себто попів, що займались виключно читанням святих книг Ведас. За нею слідувала каста князів і салдат — кшатрія. Браманин уважався за бога на землі. Члени інших каст не говорили йому інакше як: ти бог! Князь з касты кшатрія мусів собі почитати за найвищу ласку, коли з ним говорив такий піп, браманин. Нижшою кастою була так зв. судрас, яких заняттям була служба та загалом праця, хліборобство і т. д. Найнижшою була шандаляс, або парії, які виконували найтяжчі роботи, головню нечисті. Ці дві класи жили у вічному рабстві і найбільшій погорді. Паріям напр. не вільно було жити разом з іншими. Вони мешкали поза їх житлом. Коли парій або член касты судрас напився води з криниці, з якої пив браманин, то вода її вважалась занечищеною. Її треба було чистити і освячувати. Коли член судрас посмів читати Ведас, то за кару вливали в його вуха горючу оливу. Цей деспотизм

попівської касті був причиною, що Індуси не потрапили ніколи витворити у себе одноцільної держави, що переходили вони з одного ярма неволі в друге а нині браманський клерикалізм серед Індусів є найбільшою перешкодою їх визволення.

Своєрідну теократичну державу витворили Жиди. Над ними панував один, то є Єгова, себто бог Авраама, Ісаака, і Якова, що вивів їх з неволі Єгипту та дав їм обіцяну землю Ханаан. Заповіді Єгови були найвисшим законом для Жидів. Жидівська держава була подібна до одної великої релігійної сім'ї, в якій найбільше значіння і найбільші привілеї мала каста попів, що вибирала з поміж себе царя, який уважався тільки слугою Єгови. Нарід жидівський був виключений від участі в правлінню.

2. Антична держава.

Це держави Греків і Римлян, побудовані на невільництві. Але одна і друга значно різняться поміж собою.

Грецька держава представляла собою городську державу, поліс або політею, себто город і з його оточенням. Такою була атенська держава, якої центральним пунктом був город Атени; такою була спартанська держави в Пеллопонезі, зі Спартою на чолі. Ці держави спирались на невільництво. Так

напр. атенська держава в часи найбільшого свого розцвіту, себто за Перікля, складалася з 90.000 вільних громадян — в це число входили теж жінки й діти — і з 365.000 невольників. На кожного отже вільного атенського громадянина припадало 18 невольників, які були виключені від усякої участі в державі і які знали один тільки обов'язок, обов'язок вічної праці. Громадяни поліс зовсім не працювали. Вони працею гидували. Їхнє усе заняття зводилось до участі в державному життю, до служби воєнної, культу богів та поклонення письменства й мистецтва. Як бачимо, грецька держава не має майже нічого спільного зі староорієнтальною державою. Для неї не існують ніякі закони божі, після яких держава управляється. Греки не визнають теж найвисшого авторитету, володаря, який свою владу виводив від богів. Грецький базілевс відомий більше в примітивно-комуністичному устрою, був нічим иншим як тільки воєнним вожаком. Грецька держава, що уявляла з себе союз вільних громадян, знала тільки демократичний устрій, збудований на інституції невольництва. До найвисшого розцвіту дійшла грецька держава в Атенах. Після революції Клістена (в 509 р. до нашої ери) атенською державою управляла рада із 500 представників 10 грецьких племен. Верховна-ж влада належала народному зібранню,

в якому всі атенські громадяни мали рівне право голосу. Адміністрація і суд належали архонтам. Виспої виконавчої влади не було. Держава мала теж своє постійне військо та флоту, які боронили її перед зовнішніми ворогами та держали невільників в послузі. Вона організувала теж поліцію. Але поліцейська служба була для вільного Атенця на стільки гидкою, що він радо довіряв її невільникам. Атенська держава представляла собою високо розвинений тип демократичної республіки. — Друга грецька держава, Спарта або Лакедемон була теж демократично устроєна. Але це була мілітарна демократична держава з дуже суворими звичаями та законами. Державне життя Спартанця полягало виключно в виконуванні військової служби. А неволя ілотів була так страшною, як ні в одній іншій грецькій державі. Між Спартанцем та ілотом панував вічний воєнний стан.

Коли східноорієнтальну державу характеризує деспотизм, грецьку демократизм, то римську аристократизм, який розвинувся в цезаризм.

Римська держава виросла з городської. Рим, первісно заселений 3 племенами (*Rampenses*, *Titienenses* і *Luceres*), що прийняли назву Римлян або Квіритів, був ядром і центром римської держави. З початку була це тільки мілітарна демократія, в якій теж, себто ко-

роль, був більш менш тим, чим грецький базілевс, то є воєнним вожаком, а до того найвисшим жрецем і головним суддею в деяких справах. Згодом одначе, коли Рим поширювався через завоювання сусідніх областей в Італії, нові жильці, що напливали до Риму, оставали вправді особисто вільними, але не користувалися правами Квіритів. Це був плєбс (чернь) у відношенню до останніх. Бо тільки Квірити або Римляни становили виключно римський нарід (*populus romanus*). Але і серед самих Римлян прийшла до найбільшого значіння одна верства, звана патриціями, члени тих старих сімей, з яких по звичаю і по закону можна було вибирати членів сенату. Це була родова аристократія, в руках якої опинилась влада Риму і усеї римської держави. В довгих боротьбах з патриціями, потрапили плебеї здобути собі певні права (часи римської республіки), але опісля Рим став державою, в якій тільки той міг зєднати в своїх руках всі найвисші уряди і верховну державну владу, хто приніс Римові найбільше завойовань а разом з цим добич, багатства, невільників. В римській державі, у великій імперії цезарів знайшла державна думка найвисший свій розмах а державні форми пановання розвинулись так високо, як ніколи і ніде перед тим. Не диво, що римська держава стала взірцем для піз-

війших віків а римське право стало основою пізнійшого права в Європі і поза нею, особливо ж новітнього.

3. Февдальна держава.

Вона зародилась у західній Європі і тут головню розвинулась у класичній формі. Февдальна держава — це поліархія, це пановання (богатъох) февдальних панів. На чолі їх стоїть вправді один, пануючий, але без фактичної влади. Вся земля державна була поділена на февда (ленна), які разом з приналежними до них селянами одержував з рук пануючого пан (шляхтич) в нагороду за уряд. В середніх віках не було землі без пана (*nulle terre sans seigneur*). Наслідком февдалізації королівських урядів повстає в державі безлік більших або менших держав, майже незалежних від себе, в яких самовільну і майже необмежену владу справують в імени короля, чи князя, февдальні пани. Чим більше було февдум і чим більше до його землі було прикованих селян, тим більшою силою в державі користувався його пан. В руках його була вся адміністрація февдум, судівництво і військовість. Кождий февдальний пан удержував по своїм силам довільне число війська, яке він мусів удержувати та яке стояло до виключної його розпорядимости. Його залежність від короля, якому складав він присягу

на вірність, була більше позірною. Навпаки, король був звичайно орудієм в руках найсильніших фєвдальних панів. Тільки тоді влада його в державі мала дійсне значіння, коли ним ставав найсильніший фєвдальний пан, який розпоряжав потрібною військовою силою, щоби приборкати непокірних. Фєвдальну державу називають теж становою, бо вона опиралась на двох станах, шляхті та духовенству, що мали майже необмежений вплив в державі і від яких був залежний пануючий.

Коли державний звязок в середніх віках був дуже слабкий, то церква була тою організацією, що змагала до підчинення під свою владу всю світську. Ці змагання мали на певний час успіх. В XI—XIII ст. світська держава мусіла признати верховну владу папи римського, який мрів про збудовання одної „держави бога“ на всьому світі. Німецький цісар мусів приймати корону тільки з рук папи та складати присягу йому і церкві на вірність. Німеччина, Франція, Неаполь, Португалія, Англія, Ірляндія, словом, майже вся західна Європа, стала одною церковною державою під владою папи, в якій світські пануючі були тільки його васалами. В XIV ст. Франція визволилась з під цієї залежності та підчинила церкву державі. В Німеччині наступило це пізніше з побідою реформації. Реформація взагалі означала побіду держави над церквою.

Попри середньовікову фєвдальну державу знаходимо під той час ще городські республіки, що виростали з городів, які стали себе унезалежнювати від впливу фєвдальних панів. Це були демократичні організації зі своїм військом, судом і т. д. Згодом розвинулися з них тиранії (італійські городські тиранії XIV і XV ст.). Сила і могутність цих городських держав росли в міру зросту торгівлі та накопичування в них багатств. О їх ласку та поміч грошеву старалися королі проти бутних фєвдальних панів. І головню при їх помочи удалось першим знищити силу останніх та завести абсолютну монархію.

4. Буржуазна держава.

В XV — XVIII ст. укріплюється майже скрізь в Європі на місце фєвдальної поліархії абсолютна монархія. Кожний володар, що потрафив зломати силу фєвдальних панів та підчинити під свою владу вільні городи, що скинув вкінці васальство папського Риму, проголошує владу та пановання в державі як приватну свою власність, дідичну в своїй сімї. „Держава — це я“ (*l'Etat c'est moi*), в цих загально відомих словах французького короля Людвика XIV маємо схоплену суть абсолютної монархії XV — XVIII ст. Адміністрація, судівництво, уряди, військо — все це переходить з приватних рук фєвдальних

панів в державне посідання. Заведення постійного війська, залежного тільки від володаря держави, покликання на її службу цілої армії чиновників, підчинення церкви державі, все це давало абсолютній монархії характер державної єдності. Але хоч сила духовенства та фєвдальних панів була зломана, всеж таки це були два стани, на яких головню спиралася абсолютна монархія і які користувалися майже виключним впливом на державу. Третій стан, міщани (буржуа)*, що ріс з кожним днем у силу, був від цього вплину виключений. Селянство-ж гнуло далі свій карк у ярмі кріпацтва та стогнало під тягаром податків.

Англійські революції XVII ст. (1640 і 1648), американська і французька кінця XVIII ст., наполеонські війни початку XIX ст., революційні міщанські рухи 1848, означають політичний схід сонця третього стану, буржуазії. Ці політичні революції випередила

*) Слова „міщанин“ „буржуа“ (bourgeois), первісно уживались в иншому розумінню як тепер. Міщани XVII і XVIII ст. означали виключно мешканців городів. Соціяльне поняття „буржуа“ розвивалось як противенство супроти шляхти. Коли міщанство це, отже мешканці городів, захопило при помочи революції політичну владу в державі, тоді слова буржуа, буржуазія (міщанин, міщанство), які не обмежувалися вже тепер виключно на городи, стали означати противенство до робітників.

скрита економічна, яке явилась в наслідку великих винаходів і відкрить при кінці середніх віків. Вона торопила скрізь натуральне хазяйство фєвдального устрою, роблячи місце грошовому, товаровому хазяйству. Колиж економічна основа абсолютної фєвдальної держави була підорвана, то в слід за цим мусів наступити і її політичний упадок. Ніде, ні абсолютний монарх, ні духовенство, ні шляхта, не хотіли зрезигнувати з влади в державі. Цю владу вирвала буржуазія при помочи робітників силою, через революцію. У великій французькій революції політично-державна думка буржуазії знайшла свій наймогутнійший вираз. На місце абсолютних прав володарів вона проголосила „права людини і громадянина“, на місце суверенітету монарха, „суверенітет народу“. Як права людини і громадянина вона означила свободу, рівність, безпеку та власність (конституція з 1793 р.). Що одначе означали ці слова? Певна річ, інтереси промислу та торгівлі вимагали визволення суспільства зі всіх фєвдальних пут середновіччя а в першій мірі розкріпощення селян. Інтереси буржуазії та капіталізму не могли погодитись з тим, щоби не в міру зростаюча потреба вільних робочих рук могла бути не заспокоєна. Звідци загальне домагання свободи. Інтереси буржуазії не могли стерпіти, щоби два стани,

духовенство і шляхта, могли користуватись своїми безмежними клясовими привілеями. Звідци загальне домагання рівності. Свобода одначе означала в першій мірі свободу власності, то є право „самовільно“ (*à son gré*) розпорятись своїм маєтком, якій буржуазне суспільство гварантує безпеку, себто поліційну охорону. Коротко, під правами людини і громадянина скривалися права буржуазії. Свобода, рівність, безпека, власність мали свій змісл як головні основи буржуазного суспільства (Маркс). В імя цих прав буржуазія захопила політичну владу в державі та стала порядкувати нею після власних своїх клясових інтересів і потреб. Так виросла буржуазна держава новітніх часів, або як її називають капіталістичною. Її всебічний і повний розвиток в Європі та поза нею припадає на ХІХ ст. Певна річ, буржуазна держава, не скрізь однакова; її форми виявляють велику ріжнородність, від конституційної монархії, в якій пануючий користується певними, иноді дуже великими прерогативами, до республіки. Але всі вони мають те спільне, що вони являються організацією одної тільки кляси буржуазної, яка славить себе понад суспільством, як могутній і високо розвинений апарат політичного та економічного пановання над антагоністичною її клясою, клясою робітників.

III. Головні теорії оправдування держави.

Держава завжди мала своїх ідеологів. В різних часах, почавши від найдавніших, виступали люди науки, що в державі добачували конечну організацію людського суспільства, приписуючи їй иноді високу, ідеальну ціль. В дійсности одначе всі теорії оправдування держави, які ми знаємо досі, не виходили далі як поза оборону клясових інтересів певних суспільних груп і кляс в різних часах. Переглянемо тут коротко важніші з цих теорій, щоб тим краще зрозуміти суть держави в її різних історичних типах та відмінах.

Грецький філософ Платон (429 — 347 пер. Хр.) дав нам у своєму славному творі п. з. „Держава“ (політея) ідеал держави побудованої на інституції невільництва. Виходячи із соціальних і політичних відносин атенської демократії, автор розвинув широко свій плян ідеальної організації держави на етичній основі. Етичність, чесноту вважає він найвисшим добром людини („Все золото

на землі і під нею не важить стільки що чеснота“). Тільки в державі людина стає собою в повному значінню слова, бо тільки в ній може вона розвинути всю свою природу та досягнути свою етичну досконалість. Ідеал держави добачує він у її єдності та відсутності всякого егоїзму. Відповідно до цього воля і щастє одиниці мусить бути безумовно підпорядковані волі та щастю загалу. Кождий мусить мати на увазі загальне добро. Цей ідеальний стан може запанувати тільки при такій організації суспільства: 1) правительство належить до філософів, 2) всі уряди в державі виконують громадяни (чоловіки та жінки), що одержали задля цього потрібну освіту та вишколення, 3) заведення спільности жінок, дітей і власности так, що „кождому приналежить виключно тільки його тіло“.

Як бачимо, Плятон у своїй ідеальній державі духової аристократії доходить до комунізму. Але не треба при цьому забувати, що в цій державі мали користуватися повними громадянськими правами тільки вільні громадяни. Вони виключно могли брати участь в правлінню нею. З них тільки рекрутовалася державна служба та військо. До них належала виконуюча влада. Державне виховання і наука були їх виключним привілеєм. Праця була їм чужа. Так ремеслом і торгівлею пі-

сля Плятона мали займатися чужинці, що були в державі безправними. А управу рілі та загалом найтяжщі публичні та домашні роботи мусіли виконувати невільники. Невільництво було для Плятона, як і для Арістотеля, природною konieczністю.

В середніх віках виступила християнська теологія з обгрунтуванням своєї держави. Вона відновила стару науку про теократичну державу, яка розвинулась у перве в Азії, замінюючи її поганський зміст християнським та значно модифікуючи. Св. Августин (354 — 430) дав нам у своєму творі „*De civitate Dei*“ (Про державу Бога) ідеал теократичної держави в християнському розумінню. Він розрізняє дві держави: земську (*civitas terrena*) і небесну (*civitas coelestis*). Першу вважає він наслідком людського гріхопадення і ділом чорта, другу божого походження. Земські держави, які ставлять собі за найвисшу ціль щастє на землі (*felicitas terrena*), мусять відпасти від Бога і стати державою чорта (*civitas Diaboli*), яка при остаточнім суді дістане свою заплату в пеклі. Але Бог є милосерний. Як гріх можна відкупити, так теж і земська держава, себто чорта, може осягнути силою ласки божої спасення. Від пекельної кари може вона відкупитися тільки в той спосіб і тоді, як вона стане на службу Богові та церкві.

Ця наука св. Августина про державу мала рішачий вплив на всю церковну науку середніх віків таї досі є вона під ним. Вона мала на цілі збудовання світової церковної держави по всі часи, яка обіймалаби всі країни та народи а на якої чолі стоявби римський папа зі своєю церковною ієрархією. Один із найвизначніших середньовікових схоластиків домініканець Тома з Аквіну (1225—74), йдучи за Августином, дав цій науці докладніше обґрунтування, яке стало сильним оружєм в руках пап у їх боротьбі проти світських монархів і князів. Містичні місця в євангел'ю Луки про два мечі, буцім то дані Богом для оборони християнства, один світський а другий божий, пояснювали папи в той спосіб, що Бог, як найвисший фєвдальний пан, дав їх папі, котрий задержує для себе духовний, а світський позичає цареві. „Одним належить поводити в імени церкви а другим для церкви“ — слова Боніфатія VIII. Ще далі йшов папа Григорій VII, котрий уважав узагалі пановання світських князів за злочин, гідний кари смерті.

Практичні наслідки теократичних наук про державу середньовікових християнських теологів були як найстрашніші. Вони привели до тиранії церкви над людиною і народами, вони нищили всяку свободу духа, вони наклали на всі середні віки одно

тавро страхіть, доконуваних в імені „св. церкви“ та „держави бога“. Доперва реформація положила край теократичній універсальній державі. Це була перемога світської влади над духовною, держави над церквою. Але безпосереднім наслідком цієї перемоги світської влади над абсолютизмом церкви, було обґрунтування абсолютизму держави. Вже під кінець середніх віків і особливо на початках нових часів стали появлятися праці, обґрунтовуючі абсолютну державу, в яких автори подавали свої вказівки та ради князям, при помочі яких повинні вони найкраще удержати та укріпити свою владу.

З поміж них здобув собі найбільший розголос учений Флорентінець Н. Маккіавелі (1469—1516) своєю „Книжкою про князя“ (*Libro del Principe*), яка стала наче підручником державної штуки правління для деспотичних володарів XVI—XVIII ст. Книжку цю, яка вийшла друком у перше в 1532 в Римі, написав автор (1513 і 1514 рр.) спеціально для князя Лоренцо Медічі, що опанував флорентійською республікою та проголосив себе її деспотом.

Сила держави — каже він — лежить у війську. При його помочі мусить князь удержати не тільки своє пановання супроти чужих ворогів, але також і супроти своїх підданих. Князь, що хоче укріпити свою владу,

не повинен руководитись ніякою мораллю а тільки власним своїм інтересом панування. В ім'я цього інтересу „розумний князь сміє і може недодержувати свого слова“. Маккіявелі твердить, „що це дуже шкідливо, бути все чесним; але видавати себе побожним, вірним, людським, богобоязним, чесним, є річчю дуже корисною“. Все, що від князя виходить, кожде його слово і діло, повинно носити на собі печать позору цих пяти чеснот. Бо люди судять взагалі більше після очей, як чуття. Автор дозволяє отже князеві на все, що тільки веде до ціли, себто до удержання його життя та влади. Віроломство, лицемірство, нищення противника та підданих, все це є похвальним і не можна ніяк брати князеві це за зле.

Такі вказівки та ради дав Маккіявелі князеві для укріплення його абсолютної влади. „Маккіявелізм“ став згідним поняттям на означення цієї державної штуки правління, яку ще й нині вважають загально найбільш злою та погубною.*)

*) Про автора „Книжки про князя“, перекладеної майже на всі культурні мови світа, існує ціла література, в якій окреме місце присвячено розв'язанню психологічної загадки написання цього твору, бо такою загадкою є безперечно сам Маккіявелі. Людина великої ученості та надзвичайного таланту, він був республіканцем, принаймні до часу, коли владу Флоренції захопив Лоренцо Медічі. Загадкою являється, як

Ще про двох ідеологів абсолютної держави повинні ми згадати а то про Тому Гоббеса (1588—1679) та Христіяна Вольфа (1679—1754).

Перший з них у своїй книжці „*Elementa philosophica de cive*“ (1642) старається гіпотетично доказати конечність та раціональність абсолютної держави. Він виходить з природного стану людей, в якому панує війна всіх проти всіх (*bellum omnium contra omnes*) і в якому кождий шукає заспокоєння своїх диких, нічим не гальмованих інстинктів. Бажання миру мусить в кінці взяти верх. Задля цього всі заключають спільний договір, силою якого вони передають усі свої права на одного. Таким чином від тепер на місце природного стану (*status naturalis*) на-

міг він щось подібне написати. Ця загадка тим більше кидається у вічі, коли зважити, що в тім самім майже часі, коли написав він свою книжку про князя, написав він теж велику працю п. з. „Замітки про десять перших книжок Т. Лівія“ (*Discorsi sopra la prima decà di T. Livio*), в якій автор виступає республіканцем та обгрунтовує пановання народу і яку розіслав він своїм приятелям-республіканцям. В праці цій одначе автор теж не рахується з ніякою мораллю та вважає все добрим і похвальним, що веде до свободи. Деякі учені здогадуються, що Маккіявелі з ненависти до абсолютизму написав „Книжку про князя“, яка мала бути западнею для абсолютних князів та з конечности мусіла привести їх до упадку. Загадку цю старається теж розв'язати німецький історик Раяке. Як відомо,

ступає стан громадянський (*status civilis*). Поодинокі члени такого стану, з'єднані між собою, творять державу, в якій одна особа з абсолютною владою, є суверенною та не підлягає ніяким обмеженням. Абсолютна монархія являється для Гоббеса найідеальнішою формою держави.

Він мав многих своїх наслідувачів. Одним із них був Христіян Вольф, офіційний „державний філософ“ пруського короля Фрідріха Великого. Цей знов виходить від головного завдання держави, яким, на його думку, повинно бути щастє (*felicitas*) її членів. Коли ця ціль держави вимагає, мусить одиниця піддатися усім обмеженням своєї свободи. Тому державна влада мусить рішати у всіх

Маккіявелі перший підняв клич визволення і з'єднання Італії та прогнання з неї всяких „варварів“. Під кінець XV ст. представляла вона картину страшного морального знищення та упадку, які ширились з папського Риму. Ранке каже: „Маккіявелі шукав спасення Італії, але відносини в ній були такі розпачливі, що йому не бракло відваги, записати їй отрую“. Якби одначе не дивитись на автора „Книжки про князя“, для нас, з історичного становища беручи, рішачим є те, що саме ця книжка мала колосальний вплив на зріст і укріплення деспотизму в своєму часі. Додати ще треба, що обі його агадані праці а також і інші у перше зірвали з всякою опікою теології в науці про державу. Це велика заслуга Маккіявелі. Обі книжки „*Libro del Principe*“ та „*Discorsi*“ попали на папський індекс заборонених книг.

справах і має право мішатися навіть до приватного життя підданих. Обов'язком останніх є слухати, бо їх розум є обмежений і вони не можуть відрізняти загального добра від особистого. Так Хр. Вольф обґрунтував теорію поліційної держави. Вона знайшла практичне здійснення у XVIII ст. в Прусах, що стала класичною поліційною державою в Європі.

Однак абсолютно-фєвдальна держава не могла довго удержатись. Вже в XVII а ще більше у XVIII ст. вона стала розкладатись, бо в цілій західній Європі вже давно почався гострий процес гниття фєвдалізму та всеї його політичної та культурної надбудови. В XVII і XVIII ст. капіталізм на стільки був тут вже розвинений, що могутній подих його молодії та непереможної сили до життя, скрізь давався відчувати. Він ніс смерть старим порядкам і всьому тому, що ставало на перешкоді в його поході. Як відомо, державний переворот, який він спричинив, доконався спершу в Англії. Здобутком англійських революцій XVII ст. була буржуазна конституційна держава з її парламентарним представництвом. Буржуазія у перше прийшла тут до політичної влади. Те знов, що доконалось у Англії, не могло оминути Європу, коли тільки дозріли тут об'єктивні умови для державних переворотів. Під кінець

XVII ст. у Франції запалюється величавий рух, відомий під назвою раціоналізму. В XVIII ст. шалів він на всіх полях умового життя та мав могутній вплив на Європу. Він виповів безпощадну боротьбу всім старим феодалним порядкам і поглядам. Релігія, філософія, природничі та соціальні науки, політика, мистецтво, все це було зревідовано в ім'я людського розуму, який проголошено як одинокий критерій всього. Все, що перед ним не могло оправдати свого права на існування, було засуджене на загибель. Але цей „людський розум“ був нічим іншим як розумом буржуазії, який покликав до життя молодий капіталізм і в ім'я якого розгорілась у Франції умова революція, що мала підготувати політичну. Розуміється, що цей розум буржуазії, вимагав перш за все повалення існуючого державного політичного порядку, в якому за тісно було буржуазії, в якій вона задихалась та збудовання на його руїнах нового, що відповідавби її інтересам. Ідеал нової держави та порядку буржуазного дали у перше Монтескіє і Руссо. Тому їх державні теорії заслуговують на окрему увагу.

Монтескіє (Carol de Secondat Montesquieu, 1689—1755) є творцем теорії загального конституційного державного права, яку він широко обгрунтував у своєму великому творі п. з. „Дух законів“ (L'Esprit de Lois), над яким

працював аж 20 літ. Твір вийшов друком в 1748 р. Як автор сам каже, його завданням було, дати в ньому систему правної охорони громадян проти самоволі носія державної влади. Починає він твір від означення духа законів, в яких втілюється людський розум і які мають бути гальмом для людей в їх прихотях. Далі займається він широко їх відношенням до трьох можливих форм правління: республіканської, монархічної і деспотичної. Кожду з цих форм одушевлює певний принцип, який є її руховою силою. Принципом республіки вважає Монтескіє чесноту (*la vertu*). Це любов до батьківщини, яка у демократії виявляється як дух рівності а у аристократії як дух помірковання. Принципом монархії є честь (*l'honneur*) а деспотії страх (*la crainte*). Чималу частину своєї книжки присвячує автор конституційному устроєві Англії, якого суть схоплює він у перше з правдивою майстерністю а який являється для нього ідеалом. Тут вся вага праці Монтескіє. Здобутки англійських революцій XVII ст. в області державного права знаходять в ньому а posteriori свого горячого ідеолога. Але те, що було завойованим фактом в Англії, для Франції і Європи було чимсь зовсім новим. Монтескіє виступав рішуче проти абсолютної монархії, але з другого боку не є прихильником повного суверенітету народу. Підданим застері-

гає він законодавчу владу, але королеві виконуючу. По при це він був прихильником привілеїв аристократії, шляхти. І тому до-
раджував щоби демократія і аристократія, кожда з окрема, мали право законодавства через окремі репрезентаційні палати (парлямент і палата панів). Таким чином М. був першим теоретиком конституційної держави та пропагатором англійських конституційних уряджень в Європі. Він був буржуазним реформатором, але не революціонером. Його книжка мала в своєму часі чималий вплив та й до недавна не втратила ще цілком своєї вартости. Особливою повагою тішилася вона в Англії. Але її вплив на французьку революцію був мінімальний. Ідейним вдохновителем її міг бути тільки той, хто мав відвагу проповідувати повний суверенітет народу, себто буржуазії.

Був ним Жан Жак Руссо (1712—1778). Йому саме приналежить обгрунтування теорії народного суверенітету, зроблене в знаменитім „Суспільнім договорі“ („*Du contrat social ou principes du droit politique*“, 1762). Про принцип суверенітету народу писалось вже перед ним (Гуго Гроцій, Локке). Але Руссо перший розвинув його вповні і так блискуче, як ніхто перед ним. Не диво, що значіння його „Договору“ було епохальним.

В першій книжці автор досліджує похо-

джесня та умови існування суспільства. Чоловік уродився свободним а одначе живе скрізь в кайданах. Яким-же способом може він відзискати свою свободу? Як люди вийшли із натурального стану, то мусять стремити до єднання. Але через це вони не повинні згубити своєї свободи. Задля цього заключають між собою взаємний договір. Так повстає суспільство. Договір цей формулює Руссо так: „Кожний з нас віддає свою особу і свою силу під провід загальної волі а в загальне тіло приймається кожного члена як нероздільну часть цілості“. Через цей договір чоловік переходить із натурального стану до суспільного. Він губить свою натуральну свободу, але набуває громадянську. На місце поодиноких одиниць повстає колективне тіло, яке автор називає державою у пасивному стані та сувереном в активному. Суверен не може бажати нічого такого, що може суперечити праву одиниці. Бо його воля, це воля загалу, це загальні інтереси всього колективного тіла. Ця воля — це право, супроти якого всі являються рівними.

В другій книжці подає автор суть суверенітету. Тому, що суверенітет полягає на виконуванню загальної волі, тому він тільки сам себе може репрезентувати. Коли нарід підчиняється чужій волі, тим самим перестає він бути народом. Суверенітет є неподільним,

бо воля може бути загальною волею або частковою. Але в другім випадку зникає суверенітет. Далі автор обговорює акти суверенітету або закони та різні системи законодавства. Під законом (*loi*) розуміє він публичну та торжественну декларацію загальної волі в справі предмету, який має спільний інтерес.

В третій книжці займається автор формами виконання загальної волі. В кожній державі мусить бути законодавча і виконуюча влада. Перша належить єдино і виключно до народу. Друга не може прислугувати суверенному загалові, бо ця влада полягає на поодиноких актах, що не є законами, отже на несуверенних актах. Держава отже потребує посередника (*agent*), який репрезентує публичну волю та її виконує. Є ним правительство, яке в ніякому разі не можна називати сувереном, бо воно є тільки слугою суверена. Правительство є демократичним, коли воно виконує волю усього народу; аристократичним, коли виконує волю тільки його частини; монархічним, коли виконує волю тільки одного. Кінець книжки присвячує автор громадянській релігії.

Для доповнення теорії ідеальної буржуазної держави Руссо, треба згадати про погляд його на приватну власність. „Певна річ, каже він, що право власності — це най-

святійше право із усіх прав громадянина... власність є правдивою основою громадянства“.

Ідеї демократії та суверенітету народу, які Руссо розвинув у „Суспільному договорі“ погнали французьку буржуазію на барикади проти фєвдально-абсолютної монархії Людовика XVI, проти духовенства та шляхти. Вони лягли в основу державного устрою побідної французької революції. Прийшовши одначе до влади та будуючи після своїх потреб і інтересів державу, буржуазія скрізь позбувалась своєї революційности. Вона примирювалась то з монархією, то з духовенством, то шляхтою, заставляючи їх служити своїм інтересам. Руссо був ідеологом буржуазної революції та ідеальної буржуазної держави. Його наслідники серед різних націй розмінювали цю теорію на цілий ряд дрібних.

Про одну нам треба тільки згадати. Це теорія правової держави. Вона старається погодити принцип суверенітету народу з принципом суверенітету володаря. Після неї ані воля меншости, ані воля більшости не може вважатись абсолютною в державі. Тільки ідея справедливости, тільки абсолютне право має бути в державі здійснене. І то так, що кождому в державі є признана рівна міра прав. І володар і нарід є підчинені правним нормам. Таким чином держава являється після цієї

теорії продуктом абсолютного права, в основу якого взято рівність. Але ця рівність в класовому суспільстві є фікцією. Економічна сила буржуазії та її святе право на надвартість, дають їй могутню соціальну позицію в суспільстві з одного боку, а з другого обумовлюють її класове пановання. Буржуазна держава є таким чином орудієм вигиску наємної праці через капітал.

IV. Держава і народність.

В процесі історичного розвитку взаємне відношення держави і народности знайшло свій вираз в трьох формах: в державі національній, в державі народностей та державі імперіалістичній. Це взаємне відношення держави й народности ми повинні ближше пізнати.

1. Національна держава.

Національний фактор не відігравав ніякої ролі в формуванні держав: староорієнтальної, античної та феодалної. Держави ці повставали головню наслідком підбоїв племен і народів. З природи річи, державні рами не прикривались з національними. В старинних часах підбитий нарід сходов до класи невільників. Варто згадати для пр. що наслідком підбою Греції через Рим, Греки, цей найбільш освічений та культурний нарід античного світа, був зіпхнений саме до становища невільничої класи в римській державі. Тисячними масами звозувано грецьких невільників у Рим. Кождий вільний

Римлянин вважав собі за найбільшу честь держати у себе грецьких невільників, чи то в характері учених, філософів та поетів, чи то учителів своїх дітей, чи вкінці наставників свого дому, свого поля, своїх рабів.

І пізніше підбитий нарід сходив до становища невільництва, иноді тільки в лагідніших формах. На це злагодження форм невільництва мало значний вплив християнство. В кождім разі підбитий нарід позбавлявся своєї волі, він попадав в ярмо неволі другого народу.

Так творились на руїнах римської імперії на пів ефемеричні держави, які не могли видержати величезного натиску варвар, що почався з вандрівкою народів. Через кілька століть сунули з Азії в Європу хмари ріжних народів а кождий шукав постійного місця осідку. Так вся західна Європа стала добичею ріжних германських племен, які на руїнах римської держави побудували свої держави. Але у цій вандрівці народів мішались ріжні племена з собою. З другого боку, вдираючися в межі римської території, з її високою цивілізацією та культурою, вони підпадали під її могутній вплив. Так із змішування та злиття одних племен і народів з другими, із перехрещування культур, творились ріжні народности а процес їх розвитку в новочасні народности тривав цілі століття.

Християнство в ґрунті річи голосило ідею анаціональну. Воно не знало народности. Воно знало одну релігійну сім'ю, віруючу в християнського бога. Ясно, що воно не могло пособляти розвиткові народности. Навпаки, воно цей процес спинювало. Християнська церква прямувала до цього з усею свідомістю, маючи своєю метою, збудувати на землі одну теократичну державу. Всі народности, що стали розвиватись, бажала вона зуніформувати, злити з собою в одну, що уживалаби латинської мови. Велика держава Карла Великого, якого у 800 р. коронував папа на римського цісаря, втілювала в собі до певної міри ідею християнської держави.

Вкінці фєвдалізм як господарська система була тим фактором, що спинювала процес розвитку народности. В державно-політичному розумінні вона означає партикуляризм, посунений до найдальших границь. Народність у фєвдальній державі не грала ніякої ролі. Для фєвдального пана були потрібні кріпаки (*glebae adscripti*) а якою мовою вони балакали, це для його було зовсім байдуже.

Одначе всі ці фактори, які гальмували процес розвитку новочасних народностей а в наслідку цього і процес фєрмовання національних держав, показалися остаточно слабшими від національного фактору, що в творенні держави став згодом відогравати

рішаччу роллю. Перші проблески національної реакції ми можемо зауважити вже за Карла Великого. В західній Франконії вже були готові основи французької народности а в східній німецької. Антагонізм між ними привів згодом до оснований двох держав: Франції і німецького цісарства. На полудні знов, в Італії, складались основи італійської народности, яка реагувала проти Німців. Під кінець же середніх віків ми можемо вже обсервувати абсолютну тенденцію у окремих народностей до збудовання своїх національних держав. Сприяла цьому ще й зовнішня обставина а іменно зломання всемогутньої сили римських пап і визволення світської влади від залежности духовної. Яку роллю відіграла реформація в процесі розвитку німецької народности, не місце тут говорити. Згадаємо тільки, що переклад біблії на народню мову Німців, зроблений Лютром, мав першорядний вплив на пробудження національного почуття та єдности Німців.

Але тою силою, що найбільше сприяла розвиткові народности, був капіталізм. В початковій стадії свого розвитку він був сливе чи не найсильнішим імпульсом до творення національної держави. Буржуазія стала носієм народности а її економічний інтерес мусів набирати ваги національного інтересу на світовому ринку, де інтереси буржуазії

ріжних народів перехресувались та суперечили собі. Кожда національна буржуазія змагала в імені всього народу до державної незалежності та самостійності.

Вже під кінець середніх віків маємо готові основи західноєвропейських народностей: Еспанців, Французів, Англійців, Німців, Італійців. На протязі XVI—XIX ст. вони розвинулись у новочасні народности. На протязі XIX вся західна Європа уконституовалась більш-менш на засаді національного принципу. Цю абсолютну тенденцію до творення національної держави можемо помітити також в середній і східній Європі. І то чим більше захоплює капіталізм цю частину Європи, тим більш ця тенденція росте та кріпшає. Процес творення національної держави захоплює спершу європейську Турцію: Греки, Серби, Болгари, Румуни підносять на протязі XIX ст. клич національної незалежності та самостійності і в значній мірі його реалізують. Він привів в 1905 р. до відділення Норвегії від Швеції. Він розбив вже в світовій війні Росію та Австрію. Від Ірландії до Індії і Кореї лунає скрізь серед поневолених народів могутній клич національної держави. В результаті світової війни повстала вже не одна національна держава. І це безперечно поступ. Многі народи мусять її ще здобути.

Само собою зрозуміла річ, що національна держава мусіла знайти своїх ідеологів. Теоретичного обґрунтування національної держави не дала нам ані Англія, ані Франція, бо в них, як знаємо, дуже рано розвинулась народність і ані одні, ні другі не знали національної неволі. Але в Німеччині, яка на протязі ХІХ ст. аж до свого з'єдинення (1871) представляла стан повного роздроблення на безчисленні більші та менші держави, майже незалежні від себе і яка на початку ХІХ ст. підпала під хвилеву залежність від Наполеона*), у перше піднесено національну ідею як основну ідею людськості (Гердер) та думку про національну незалежність і єдність (Фіхте). Одначе тою країною, де боротьба за національну державу знайшла свій найсильніший ідейний та теоретичний вираз, була Італія.

Від століть стогнала вона в ярмі чужинців. А в її серці, у „вічному городі“ сидів „заступник Христа“ на землі, цей справжній католицький Лама, що завжди був найбільшим ворогом національної волі та з'єдинення Італії. Не диво тому, що всі великі італійські патріоти, від Данте почавши, були

*) До делегатів міста Ерфурта, яке по битві під Еною підпало під французьке пановання, сказав Наполеон отсі памятні слова: *Je ne suis pas votre prince, je suis votre maître!* (я не ваш князь, але пан!).

смертельними ворогами римського папи. Вкінці, майже в кожному більшому городі Італії сидів князь, що узурпував собі владу та тиранізував темні, прибиті народні маси після рецепти державної штуки правління Маккіавелі. Дійшло серед таких довго триваючих нещасливих умов до того, що Італійці помалу затратили почуття свого національного імени (подібно як Українці). Вони стали почувати себе приналежними провінції, города, або села італійського, але перестали почувати себе Італійцями.

Це була картина Італії під той час, коли виступив на поле діяльності своєї Джузеппе Мацціні (1805—1872), апостол вільної і з'єдиненої Італії.

Маючи 25 літ попав він за участь в руху Карбонарів в тюрму і там у перше зродився в його плян організації „*Giovine Italia*“ (Молодої Італії), яка не тільки відіграла першорядну ролу у визволенню отчизни Мацціні, але мала чималий вплив на поневолені народи майже усеї Європи (між иншим і на основателів київського „Кирило-Методіївського Брацтва“, головно на М. Костомарова). Згадуючи в одній із статей своїх про свої роздумування в тюрмі в Савоні, він пише, що в його вже тоді зродилась віра в історичне посланництво Італії, передчуття, що „Італія, підносячись, буде творцем

нового життя, нової могутньої єдності для всіх націй Європи“. Девізою „Джовіне Італія“, заснованої в 1832 р., поклав він слова: воля, рівність, людськість, незалежність, єдність. А в поясненнях до статуту цього тайного товариства він між иншим пише:

„Етичний закон править світом,—це закон поступу“.

Людина родилася до великих призначень. Її ціль—це повний, упорядкований і вільний розвиток всіх її спосібностей. Засобом, при помочи якого може цю ціль досягнути, це асоціація з рівними собі.

Загальну асоціацію народів, в якій вони можуть досягнути найвищий ступінь соціального розвитку, признає „Молода Італія“ як останню мету праці вільних людей. Вона признає і пособлює у всякій спосіб збратанню народів.

Щоби одначе народи могли йти вперед, з'єднані до спільного досконалення, є конечним, щоби вони опиралися на основі рівності. Щоби бути членом великої асоціації, треба мати своє існування, імя і свою власну силу. Значить, кождий нарід мусить уконституватися як нація, заки він займається людськістю.

Не має справжньої нації без єдності.

Не має тривалої єдності без незалежності.

Не має незалежності без волі.

Таким чином „Молода Італія“ змагає до здобуття єдності, незалежності і волі Італії.“

Так формулує Мацціні коротко змагання до національної держави, яку обґрунтовує в багатьох своїх публіцистичних працях і статтях, головном же в розвідці „Незалежність, єдність, свобода“.

Щоби скинути чужинецьке ярмо, він кличе Італійців і особливо італійську молодь та всі поневолені народи Європи до революції. Революції робляться через нарід і для народу. Ціль революції є народня система, що опирається на рівності. Це система республіканська. Кожну владу, що виходить не від народу, вважає Мацціні узурпацією, бо тільки нарід є сам собі паном (сувереном).

„Нарід — це наш прінцип, на якому мусять опиратися увесь політичний будинок; нарід — це одна велика єдність, яка обіймає всі річи, сума всіх прав, усеї влади, усеї волі; це розумник, центральний пункт, живий закон світа“.

Виходячи із засадничого становища, що „без свідомости свободи немає ніякої свободи а без еманципації при помочи власних сил ніякої свідомости свободи“, він проповідував, що відродження Італії як і кожного поневоленого народу, не може dokonатися при помочи інших: „Чи ж може бути гідність у одиниць і у народу, коли воля їх

носить на своєму чолі знак добродіїства інших?“ „Не довіряйте чужинцям! — кличе він. Воля тільки тоді може бути справжньою, коли громадяни здобудуть її власною кров'ю.“

Мацціні, який не був соціалістом, бо визнавав власність як „святий і ненарушимий елемент громадського устрою“ а був послідовним буржуазним демократом, був ідеологом та вдохновителем національної революції, революції проти своїх ворогів і війни проти чужих (1849—1870), яка після здобуття Італією папського Риму у 1870 р.,*) принесла Італійцям національну волю і об'єднання.

Ще про одного Італійця треба нам згадати, а саме проф. Манчіні (Mancini Pasquale Stanislao, 1817—1888), який у своїй невеличкій праці „Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti“ (1851) (Про народність як основу права народів), дав цікаву спробу

*) Це положило кінець світській владі папи. Розуміється, він не дав собі так легко вирвати її. В 40 рр. м. ст. так зв. новогвельфи хотіли бачити папу на чолі національної, вільної і об'єднаної Італії. Цю ідею проповідував Джоберті, автор голосної на свій час книжки „Моральний і громадянський примат Італійців“ (*Primato morale e civile degli Italiani*, 1843). Але зараз же в 1848 р., коли вибухла війна Італійців з Австрією, Пій IX отверто поставився проти національного руху в Італії, який був звернений проти католицької держави, себто Австрії. Цим викликав він проти себе загальну ненависть в цілій Італії. Свій престол старався пана ратувати при помочі чужинецьких гар-

юридичного обосновання національної держави.

Вважаючи сім'ю і нарід двома вічними формами асоціації людей, автор добачує в народности колективний вислів свободи. Тому народність уважає він природним і ко-
нечним носієм права. Свобода маніфестується в народности в подвійний спосіб: у свободному внутрішньому устрою та в його незалежній автономії супроти чужих народів. Злука одного й другого в одному народі становить його етнархію. Внутрішній устрій народу є фізичний і моральний. Перший полягає на посіданню національної території в її натуральних межах, що означає: кождий нарід має розпорятись у своїй власній хаті (*ogni nazione deve comandare in casa sua*). Але він цього не може робити, коли його територія знаходиться в цілости або в часті під чужою опікою. Моральний знов нізонів Французів та Еспанців, які своїми штиками охороняли теократичну деспотію в Римі. Цим чужим наємникам, що впали в битві під Ментана, велів Пій IX вибудувати на двинтарі Сан Лоренцо розкішний пам'ятник. Але після 1870 р. вільна і об'єднана Італія веліла вмурувати в його мармурну плиту з таким написом: „Ми, в днях волі, велимо, щоб остав цей сумний спомин про часи теократії, щобі наші громадяни пізнали, як красивою і величавою є воля і єдність отчизни“. Від 1870 р. папі не оставало нічого иншого як відігравати комедіантську роль полоненого вільної Італії.

устрій полягає на тому, що нарід має своє власне правительство, яке одиноко може дбати про добре політичне упорядкування державою. Що-ж до зовнішньої автономії, то нею користується нарід тоді, коли він має повну, постійну свободу внутрішнього свого життя, коли він є вільний від чужого примусу других народів. Манчіні приходить отже до висновку, що кождий нарід повинен існувати вільно та гармонійно, що кождий нарід повинен мати свою державу і що весь об'єднаний нарід повинен мати тільки одну державу.

Манчіні таким чином у перше проголосив ясно та послідовно національний принцип, як основу державного будівництва а народність як основу міжнародного права.

2. Держава народностей.

Історія знає випадки, коли народи єдналися для оборони перед небезпекою, що грозила їм од спільного ворога, або для береження своїх спільних інтересів. Формою цього єднання був федеративний принцип. Варто розглянути, як виходили на цьому єднанню поодинокі контрагенти. Висновки, до яких дійдемо на підставі історичного матеріалу, мають значіння історичного досвіду. А його вага для пізнання сучасної держави народностей, її рації існування, тепер і в найблизшому будучому, першорядна.

Так у старій Греції надибуємо на так зв. атенський морський союз. Він обіймав грецькі острови та атенську державу. Цей союз скінчився підчиненням союзників (симмахой) під верховну владу Атен. Союзники були обов'язані давати Атенам поміч в кораблях, війську та грошах.

В римській історії надибуємо знов на так зв. латинський союз, в який входив і Рим. Цей союз був тільки переходом до повного погличення Латин через Римлян.

В середніх віках звертають нашу увагу два союзи державні: Ганза і Швайцарія.

Ганза спершу була становою організацією купців по містах в Німеччині, гільдією, яка в XIII ст. виростає в союз ганзеатських городів не тільки в Німеччині, але і поза нею (*Unio hanseatica*). Також і Великий Новгород був членом цього союзу. Він дійшов у XIV і XV ст. до найбільшого розцвіту й сили. З демократичної організації він став правдивою державною силою аристократичного купецького стану, який не тільки боровся з демократичними цехами по городах, але загрожував князям і королям та провадив як напр. з Данією і Норвегією війни. Головним городом союзу була Любека, де збирався щорічно сойм відпоручників ганзеатських городів. Любека зразу здобула головний вплив і перевагу в союзі, яка що

далі то тяжше давалась відчувати иншим городам Ганзи. Нарешті ця гегемонія Любеки стала нестерпною, а в наслідку цього відпали від союзу спершу голяндські городи а потім і инші, один по другому. Це спричинило упадок Ганзи. (Згадати при тім ще треба, що були ще й инші причини упадку поодиноких городів Ганзи, між иншим і та, що в XVI і XVII ст. повстають у зах. Європі досить виразні національні держави, супроти яких вільні городи як окремі держави не могли удержатись).

Що-ж до швайцарського союзу держав, якого засновинами були три кантони Урі, Швіц і Унтервальден, що в половині XIII ст. перші скинули ярмо Австрії, то треба признати, що він зі всіх союзів виявив найбільшу здатність до життя. Вже той факт, що він існує досі, говорить в його користь. Та ми про його будемо далі говорити.

На порозі новітніх часів відриваються від Іспанії її нідерляндські провінції, засновуючи незалежну республіку сполучених Нідерландів (1579). Це був союз 7 провінцій як суверенних держав, якими управляли шляхта та городський патриціят. В Гаазі збиралися депутати цих держав (генеральні держави), які радили й рішали про справи союзу. Виконуюча влада знаходилась в руках намісників поодиноких держав. Поруч з ними був так зв.

краєвий адвокат Голандії, яка зразу osiąгнула перевагу в республіці так, що перед волею голандського краєвого адвоката мусіли коритися всі інші держави. Як відомо, в XVII ст. Нідерланди стали великою колоніальною державою. Але Голандія, користуючись гегемонією в республіці, профітувала майже виключно з колоній. Її головні міста як Амстердам, Гаага і Лейден збирали в себе невичерпані колоніальні багатства. Згодом із суверенних держав республіки з огляду на вплив і могутність Голандії остала лише одна тінь.

Коли ми хочемо шукати прикладу державного єднання на Сході Європи, то мусимо зупинитися на Польщі. Союз державний мав тут доволі випадковий і штучний характер. Головно польським єзуїтам удається оженити князя Литви і України, Ягайла з польською королевою Ядвігою (1386), наслідком чого приходить до союзу цих держав, які однак задержують повну свою суверенність. Але вже в 1569 р. приходить в Любліні до унії, яка проголошує обі держави як польську державну єдність, з одним польським соймом. Литва перестала існувати як суверенна держава. В р. 1772, то є в часі першого розбору Польщі було в ній майже 5 мільйонів Поляків, стількиж Українців і мільйон Литовців. 200 літ польської шляхоцько-

єзуїцької неволі від часу люблинської унії дали такі результати: Литовці і Українці втратили висші свої верстви, які спольонізувалися а самі зійшли до становища темної етнографічної маси панщизняних хлопів.

Ще більш відстрашаючим прикладом державного єднання служить унія України з Московщиною (1654). Україна з'єдналася добровільно з московською державою, шукаючи в ній опори проти Польщі. Результатом цієї злуки, яка тревала більше як 250 літ, було знищення української державности, повне закріпощення українських народніх мас, та зіпхнення української народности до становища етнографічного матеріялу „хахлів“.

Висше наведені важніші приклади державно-національного єднання на основі федеративною прінципу показують нам, здається, як не мож краще, як цей прінцип майже з правила служив тільки переходом до повного підчинення слабшого народу під владу сильнішого.

В двох одначе випадках цей прінцип мав очевидний успіх, що на ріжні способи використовують приклонники федералізму.

Розгляньмо їх.

В 1778 р. відділилось 13 американських колоній від Англії і прогосило свою незалежність. Вони утворили союз держав, зберігаючи повний свій суверенітет. Про свої

спільні справи радили поодинокі держави на конгресі, в який кожда з них посиляла одного свого делегата. Одначе виконуючого тіла цей союз не мав. Це був союз держав в цілому значінню цього слова. Але він міг проістнувати тільки 10 років, то є до 1787. В цьому році поодинокі держави зреклися свого суверенітету в користь цілого об'єднаного народу, в користь держави як цілости. Війско, мита, почта, монета та інші справи були виділені з компетенції поодиноких держав і передані в завідування цілої держави, на чолі якої стояв президент. Поодинокі держави як суверенні перестали істнувати а на їх місце утворено одну суверенну державу. З союзу держав повстала союзна держава з її центральним урядом і законодавною палатою послів, вибраних безпосередно народом усеї держави. Вправді попри цю палату утворено ще так зв. палату сенаторів, до якої кожний стейт (держава) висилає по 2 своїх представників, але зроблено це як невеличку уступку державам, які все одно тільки з імени ними остали, зійшовши до становища провінцій. Цей процес треба вважати цілком здоровим. Адже-ж поодинокі держави були заселені переважно одною народністю. В 1790 р. на 3,929.214 загального населення Сполучених Держав припадало на білих 3,172.006 а на Негрів 59.527. Білими

були майже виключно Англійці, емігранти з Великої Британії. Державний отже партикуляризм Сп. Держав був проявом нездоровим, неприродним і шкідливим. Переміна союзу держав на державний союз була тут єднанням національним. Але за час сто кількадесять років населення Сп. Держав непомірно зросло. В 1900 р. на 76.085.794 було в них 66,893.405 білих і 8,840.388 Негрів. А на число білих припадало в цьому році аж 10,460.000 чужниців, з яких на емігрантів з Німеччини припадало 2.819.396, з Ірландії 1.619.469, з Вел. Британії 1,171.934, зі Швеції і Норвегії 913.051, з Росії 642.236, з Австро-Угорщини 638.019, з Італії 484.703 а решта з усіх майже країн світа. Зріст отже свого населення завдячують Сп. Держави в високій мірі надзвичайно великій еміграції з інших країн. Чи еміграція ця змінила національний характер Спол. Держав? Ні! Як зазначено, англійські колоністи були в них автохтонами. Економічно, політично і навіть культурно вони відокремились від матірньої країни, але не заперестали балакати англійською мовою, яка була і є мовою державною та публичного життя в Сп. Державах. До того ще треба взяти на увагу, що за весь час еміграції до Сп. Держав все таки найбільше число припадало на емігрантів з Вел. Британії. (В рр. 1821—1909 виємігрувало з

В. Британії 7,747.325, з Німеччини 5,358.265, з Австро-Угорщини 2.918,064 і т. д.) Асиміляційна сила, не примусова а добровільна, англо-саксонської народности показалаь такою могутньою як ніде инде. Кожний емігрант, що прибув до Сп. Держав за заробітком, мусів як найскорше, у власному своєму інтересі, вивчити англійську мову. А відорваний від матірнього пня та живучи серед англійського населення, він легко згодом асимілювався. Стало майже законом, що чужинці в другому а цілком певно у третьому поколінню зовсім асимілюються. Вони отже поповняли кадри англо-американської народности, або як її загально називають американською. Чим більше розвиватимуться демократичні свободи в цій країні, тим глибше буде укріплятись ця нова народність та перетоплюватиме в собі напливові чужі елементи. Таким чином Сполучені Держави Америки треба вважати національною державою.

Перейдім до Швайцарії.

До 1848 р. була вона союзом держав. Кожний із 22 її кантонів був суверенною державою. Це показалося для неї дуже невигідним. В згаданім році Швайцарія пішла за прикладом Сполучених Держав Америки та перетворилася в союзну державу. Кантони зреклися своїх суверенних прав в користь

одної державної федерації. Вона прийняла теж компромісову комбінацію національного та територіального заступництва. Швайцарська „Союзна Рада“ (Bundesrat) відповідає американській палаті послів а „Рада Держав“ (Ständerat) відповідає американській палаті сенаторів.

Що-ж уявляє собою швайцарська союзна держава з національного погляду?

Як відомо, Швайцарію заселяють відломи 3 великих народностей: Німців, Французів і Італійців, з яких кожда має свою могутню національну державу. Крім них живуть у ній в незначному числі Ретійці і і Ладіни. В 1908 р. на 3,559.350 душ населення Швайцарії припадало 69·8% на Німців, 22% на Французів, 6·7% на Італійців і 1·2% на Ретійців та Ладінів разом. З цих цифр видно, що німецька народність займає домінуючу роль у швайцарській республіці, хоча вона ніколи не могла використувати своєї чисельної переваги, так як це могло б бути в иншій державі народностей. Немає найменшого сумніву, що за першою такою спробою з боку Німців, швайцарська республіка розпалабися. З цього одначе факту, що ці три головні народности Швайцарії досі живуть разом, вносять, що ця держава народностей є запезпечена в будучности перед розпадом. Цеї думки я не поділяю. Є кілька

сильних чинників, що удержують цілість Швайцарії, а в першій мірі велика свободолюбна традиція і розвинена демократія, яка забезпечує кожній народності її національний розвиток і волю. Як відомо, існує в ній право референдум і ініціативи, дві високо демократичні інституції. Німецька, французька та італійська мови є державними і рівноважними в цілій державі а мови ретійська та ладінська користуються всіми правами в межах їх поширення (Енгадін). Та як не сильними є ці чинники, що удержують цілість Швайцарії, всеж таки не можна заперечити, щоб у головних народів Швайцарії не було культурної і політичної туги за своїм матірнім пнем. Особливо сильна вона у Італійців (Тессіно). Світова війна виявила сильні тертя романської і німецької Швайцарії, а хвилями здавалось, що вони загрожують розбиттєм конфедерації. Про швайцарські „сепаратизми“ балакали дуже часто і дуже голосно. Але коли чинники зберігаючі єдність державну Швайцарії показалися сильнішими над сепаратистичними, то це не значить, щоб той стан міг бути тревалим на будуче. Ми переконані, що коли розвиток форм свободи в сусідних державах Швайцарії зрівняється зі швайцарськими, або їх перевищить, тоді прийде природний кінець швайцарській державі як державі народ-

ностей, чи точніше, як державі відломів народностей. Кожда народність відійде до свого матірнього пня. Сформовання англо-американської народности — це явище наскрізь природне; витворення-ж швайцарської народности, до чого так пристрасно змагають німецькі зберігателі швайцарської єдности, які в ній дуже заінтересовані, є не меншим абсурдом, як напр. „бельгійська“ або „австрійська“ народність. Доходимо отже до виснівку, що перед абсолютною тенденцією до творення у світі національних і національно об'єднаних держав, Швайцарія не матиме внутрішньої сили удержатися на будуче. Вона мусить розпастися.

Коли отже в усій дотеперішній минулості добровільні національні федерації не могли вдержатися, за виїмком одної хиба Швайцарії, на що склались особливі причини, то щож говорити про такі держави народностей як Австрія, Турція*), — про Росію в цей момент не приходитьсья говорити, бо вона вже розпалася на свої складові національні частини і маємо надію що до відбудовання „єдиної і неделимої Расії“ не прийде.

[Возьмімо напр. Австро-Угорщину. Зараз живе в ній аж 9 народів. Як довго Австрія

*) Рядки ці писались ще в марті 1918 р. Вони і низше подані нині перестарілі та зайві. Не зважаючи на це, передрукову ю їх так як первісно були написані.

відогравала домінуючу роллю в Німеччині, так довго, опираючись на силі своїх багнетів, могла вважатись державою, в якій тільки одна народність мала до говорення, себто Німці. Але від найдавніших часів державно-національні стремління поодипоких понево-лених народів не завмирили в цій державі, а навпаки змагались а що далі, то більш і більш загрожували німецькій гегемонії. З особливою силою проявились вони в 1848 р., коли найсвідоміші з них підняли прапор революції за свою національну незалежність. На Угорщині могли уратувати Габсбурги свій престол, закликаючи в поміч царські війська з Росії, які задавили національну революцію Кошута. Всюди инде ратувались вони тим, що будучи майстрами політичної штуки пановання, що опиралася на засаді *divide et impera* (діли і пануй!), вміли на-тровлювати один нарід на другий і таким чином удержати своє пановання над обома. По виєлімінованню Габсбургів з Німеччини та по розбиттю Австрії на полях під Кені-грецом (1866), Австрія не могла вдержатись як німецька держава. Вона розкололась на дві майже незалежні від себе держави: вла-стиву Австрію і Угорщину, звязані собою особою спільного монарха. В першій геге-монія припала Німцям, за виїмком Галичини, де останні віддали Українців на поталу

Полякам, за ціну їхньої вірності династії і державі; в другій Мадярам. Як сильні є в австрійських і угорських краях змагання поодиноких поневолених народів до своєї незалежності і національної держави, це найкраще показала світова війна. Нині Австрія — це один великий хаос народів, одна безнастанна боротьба народностей її, яка підміновує в самих найглибших основах і так наскрізь зогнилу наддунайську державу Габсбургів і яка може покінчитися тільки неминучим і природним її розпадом*)].

Теорію ідеальної держави народностей дав нам відомий австро-німецький соціалдемократичний письменник і громадський діяч, др. Карл Реннер (Шпрінгер) в своїй праці „Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat“ (Боротьба австрійських націй за державу), яка появилася першим виданням в 1902 р. і другим, поправленим в 1918 р. п. з. „Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Oesterreich“. В цій книжці виступає автор зі складною і доволі зручною конструкцією, що має погодити національно-державні стремління народів Австрії через

*) Р. С. Австрія розпалась скорше, як би можна було сподіватись. На цей розпад, як і взагалі на розпад кожної держави народностей, треба дивитись тільки як на факт корисний, як на поступ в історичному розвитку народів.

перетворення її з дотеперішньої дуалістичної держави в союзну державу автономних народів. Він радить поневоленим народам Австрії, зректися права до свого суверенітету і тільки на те, щоби... уратувати Австрію. Хто знає, колиб Габсбурги послухали в пору цього австрійського патріота, можеб і були потрапили на певний час зберегти австрійську державу. В кождім разі дра Реннера теорію ідеальної держави народностей, яка, до речі, так дуже подобалась російським соціалпатріотам з Р. С. Д. Р. П., в виду національного пробудження Сходу Європи та Азії, ніяк не можна назвати прогресивною. Вона консервативна і тому реакційна, бо старається законсервувати те, що гниє і засуджене на загибіль.

3. Імперіалістична держава.

Імперіалістична держава, яка розвинулася з національної і колоніальної держави, це в ґрунті річи держава народностей з тенденцією опановання імперіалістичним народом світа, точніше, світового ринку. Імперіалістична держава це продукт новіших часів. Про неї можна говорити лише там, де капіталізм осягнув ступінь ситости, переходячи в найвисшу стадію свого розвитку, яку називаємо імперіалізмом. В цю стадію ввійшла, як знаємо, західна Європа і майже

кожда її держава виявляє імперіялістичні тенденції. Але є тільки дві, на нашу думку, держави, які з огляду на їх високий економічний розвиток і державну силу, можна назвати імперіялістичними в повному значінню слова та які від трьох десятиків літ суперничають між собою за пановання над світом і його народами.*) Це Англія і Німеччина. Про це суперництво, яке довело до світової війни, не місце тут говорити. Що нас тут інтересує, це національна проблема імперіялістичної держави.

За французьким дослідником колоніального питання Леруа — Боліє прийнято загально в науці про колонії такий їх поділ: 1) звичайні або осадні колонії, 2) плантаційні або експлоатаційні і 3) торговельні. Перші повстають там, де осідає постійно значніша кількість колонізуючого народу, займаючи потрібні їй обшари землі під управу. Осадні колонії мають головним чином аграрний характер. Канада, країни полудневої Африки (Капландія, Наталь, Оран'є і Трансваль) і Австралія — це три великі осадні аграрні колонії. Другі колонії — представляють з себе тропічні країни, де удаються такі рослини, яких в Європі брак, як бавовна, чай, кава

*) Р. С. Світова війна рішила цей спір в користь Англії. Німеччина як імперіялістична держава перестала вижити існувати.

і т. п. Їх завойовує колонізуючий нарід на те, щоби їх експлоатувати. Індії, Афріка, Східна Азія, представляють зі себе цю другу категорію колоній. Торговельними колоніями знов будуть ті країни, що служать головним місцем торгівлі продуктами між ними і метрополією. Це торговельні факторії і місця складів товарів і продуктів.

Історія новійшої колонізації, що датується з другої половини XV ст.—це історія одних велюдських розбоїв та найстрашніших кровопролить, доконуваних культурними опришками Європи на уроженцях колоній по нинішній день.

Першими колоністами були Португальці та Еспанці. За їх прикладом пішли Англійці. Голандці, Французи а в новійших часах Німці. На сумлінню цих колонізаторів лежить буквальне винищення безчисленних племен Америки, Африки, Азії. З якою жорстокістю управлявано це ремесло нищення тубильчого населення, доказує факт, що в Америці напр. вистріляно і вибито майже все її первісне населення (головно Португальцями та Еспанцями) а що остало, це повернуто в невольників „білих“. Колиж через те бракло скоро робочих рук для плантацій, управи рілі та найтяжших робіт, почали „культурні“ завойовники спроваджувати з полудневої Африки негрів як невольників для цих робіт.

Так повстало справжнє новочасне невільництво, а торгівля невільниками, яку ведено на широку скалю, істнувала аж до другої половини мин. століття. Скасування невільництва в демократичних Спол. Державах Америки наступило аж в рр. 1863—8 а в Бразилії аж в 1888. [В німецьких колоніях існує воно й досі під формою так зв. *Haussclaverei*.]

Осадна колонізація велась Європейцями завсідги з великою інтензивністю і на велику скалю. Так Португалці, Еспанці, Англійці і Французи сколонізували на протязі кількох століть майже всю Америку. Розуміється, європейські метрополії, черпаючи з осадних своїх колоній великі доходи й багатства, старалися всіми силами держати їх у повній від себе залежності. Одначе, в міру того, як ці колонії зростали в економічну і політичну силу, ця залежність від метрополій ставала для них що далі то більш невиносимою і нестерпною. Звідци загальна тенденція осадних колоній до сепаратизму від метрополій і до політичної незалежності. Так в 1778 р. відділились англійські колонії північної Америки від Вел. Британії, проголошуючи свою незалежність. Так в 1822 відпала від Португалії Бразилія. Так Еспанія, що ще в 1804 мала в полудневій Америці осадних колоній о просторі 468.360 км. квадр., стратила на

протязі XIX ст. буквально всі. Останньою колонією, що відорвалася від Еспанії, був острів Куба.

Одиною державою колоніальною, яка цю висше згадану тенденцію в пору зрозуміла і вміла до неї відповідно допасуватись, була Англія. Болюча втрата своїх північно-американських колоній навчила її піти в великій мірі на стрічу змаганням осадних колоній до політичної волі. Признаючи їм широку автономію, вона запобігла в пору їх відорванню. Наслідком цього 4 англійські осадні колонії — Канада, країни полудневої Африки, Австралія і Нова Зеландія, виростають в сильні держави, які мають перед собою велику будучність. Їх тенденцією є тепер, не відриватись від Вел. Британії, але стерти зі себе весь характер колоній. Вони змагають до повного рівноуправлення свого з метрополією через утворення союзу пяти рівноцінних і різноправних суверенних держав. Світова війна скріпила цю тенденцію.

Коли говоримо про осадні колонії, не можемо поминути дуже характерне явище: держава, яка ще так недавно була сама осадною колонією, досягнувши високий ступінь свого економічного і політичного розвитку, сама стає імперіалістичною державою. Маємо на думці Спол. Держави Америки. Її великодержавне становище запевнює їй в

певній мірі гегемонію в усій Америці. До цього стреміла вона з усією свідомістю. Згадаймо тільки про дві заяви президента цієї держави Джемса Монро з 1823 р. В першій протестується проти дальшої колонізації європейськими державами американської землі, а в другій проти активного вмішування цих держав в справи Америки. В їх руках Панамський канал. Вони вічно загрожують існуванню Мексики. В Азії колонії Сп. Держав обнимають 269.310 км. квадр. (острови Філіппіни) і з 7 міл. 635 тис. населення. В світовій війні вони виявили себе як одна із найсильніших імперіялістичних держав.

Перейдім до експлоатаційних колоній. І ці колонії як також і торговельні, діставались європейським опришкам, шляхом насильних підбоїв, або підступу. Вони приходили в різні країни Африки і Азії з великодушним дарунком: протекторату. Так поступали Англійці, Голандці, Французи і на кінець Німці. Ці останні напр. і досі називають свої колонії в Африці „Deutsche Schutzgebiete“, то є обшарами, що стоять під охороною німецької держави і кайзера. Розуміється, цей протекторат непрошених опікунів над чужими країнами кінчився завсігди повним їх поневоленням. З уроженцями дійсно стали поводитись як зі справжніми невольниками. Кожний напр. непослух німецькій колоніальній

владі карався звичайно смертю а за кару палено иноді цілі села уроженців. Навіть Англійці, які своїм осадним колоніям дали широку автономію, в своїх експлоатаційних колоніях поводяться жорстоко. Їх нелюдські напр. утиски в Індіях вели тут до безнастанних бунтів. Останнє велике повстання Індусів було в 1857, яке здавлено кроваво, хоча після нього вони старались значно змягчити тут свою політику. Як би на глум звернулось в 70 рр. великобританське правительство до своїх найбільш довірених чиновників в Індіях з запитанням, чи все те, що там діється з ласки Англійців, Індуси самі вважають добродійством. Як подав відомий англійський економіст Беджгот, чиновники ці в своїх відповідях однодушно таке сконстатували: „Все, що діється в Індіях, цього Індуси не розуміють. Вони думають, що ціллю безнастанних перемін, які робить Англія, є те, щоби не допустити до того, чим вони досі були і чим вони хочуть бути а тільки зробити з них щось, чим вони не хотілиби бути“. (W. Bagehot: *Der Ursprung der Nationen*, 1874, пер. з англ.). Відповідь ця є повним засудом усеї політики Англії в її найбагатшій колонії.

Природним змаганням експлоатаційних колоній є, за всяку ціну скинути з себе ярмо неволі. Чим більшу національну свідомість осягнули народи в цих колоніях,

тим з більшою силою проявляють вони свою волю до незалежності. Крик цих народів до волі особливо голосно проявився в світовій війні. Він лунає нині скрізь і особливо в Єгипті та Індіях. Він віщує недалеку загибель імперіалістичної держави.

Імперіалістична держава має многих своїх ідеологів між всіми імперіалістичними націями. Але ніде вона не має таких загорілих, як в Німеччині. Найвизначнішим між ними треба вважати помершого вже, проф. Трейчке, (1834—1901), офіційного історіографа пруської держави та пруського генерала Бернгарді. Оба мали великий вплив на розвиток імперіалістичної німецької думки.

Декілько цитатів з двотомової праці Трейчке п. з. „Politik“ дасть нам змогу пізнати бодай приблизно дух німецького імперіалізму. „Держава — після його — це зєднаний нарід (Volk), що користується незалежною владою“. „Страшне βια βια βιάζεται (життя живе життям) проходить через усю історію держав. Коли держава не може провести того, чого вона хоче, гине в анархії“. „Влада — це принцип держави“. „Держава — це ніяка академія штук красних, коли вона за-недбає свою владу в користь ідеальних стремлінь людськості, то вона відрікається власної своєї суті і гине. Відречення влади є для держави гріхом проти святого духа;

а з сентиментальности потурати чужій державі, це на ділі смертельний гріх“. „Війна і плекання права — це перші завдання найбільш грубої — варварської держави“. „Право оружя ріжнить державу від всіх інших спілок“. „Держава, що не є у стані після свого узнання витягнути меч, є підданною висшої сили, яка має за неї право війни“. „Тільки у війні народ стає народом. Тільки спільні великі діла для ідеї отчизни держать нарід внутрішньо разом“. „Властивими історичними героями є люди діла (полководці і державні мужі)“. „Німеччина — це тільки продовжена Прусія“ (слова Вільгельма І.). „Кождий нарід має право вірити, що певні сили божого розуму є представлені саме в йому. Без перецінювання себе нарід не приходить до самосвідомости. Німцям усе грожить небезпека, що вони можуть згубити свою народність, бо вони за мало мають цієї масивної гордості“. „Тільки хоробрі народи мають запевнене існування, будучність і розвиток; слабі і боякі гинуть. У цьому „за“ і „против“ ріжних держав лежить краса історії, скасувати це супірництво — просто нерозум“. Весь розвиток нашого державного суспільства (Staatengesellschaft) йде виразно до випертя другорядних держав“. „Всі великі народи історії, як тільки стали сильними, почували в собі напір, витиснути

печать свого єства на варварських країнах. І нині бачимо, як народи Європи на всій кулі земській творять масову аристократію білої раси. Хто не співділає в цьому могутньому супірництві, відограватиме пізніше жалку ролю. Це, отже напір життя для кожної великої нації, виявити свої колоніяльні нахили“. „Великий колоніяльний розвиток—це щастє для народу. Аджеж усе становище Німеччини залежить від того, скільки мільонів людей буде балакати в будучности по німецьки.“ „Завойованих належить держати в стані можливої некультури, щоби вони не стали небезпечними для немногих панів“. „Уроженці (в колоніях) мають працювати на службі матірної країни і давати їм свої продукти“.

V. Держава і соціалізм.

Характеризуючи за Марксом і Енгельсом державу як орган класового пановання кожодчасних посідаючих і визискуючих клас над непосідаючими і працюючими, ми оглянули величезний круг її розвитку, відмічаючи в ньому певні етапи, що відповідали великим історичним перемінам у народньому хозяйстві.

Насувається питання: чим буде держава за соціалізму, себто того соціального ладу, де приватна власність на засоби продукції уступає суспільній і коли наслідком цього зникає поділ суспільства на класи?

На це питання дає Енгельс у своєму славному Анті-Дірінгу (*Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*) таку відповідь:

„Пролетаріят бере в свої руки державну силу та заміняє засоби продукції спершу на власність держави. Але цим він касує сам себе як пролетаріят, цим касує він усі класові різниці і всі класові противенства а також державу як державу. Дотеперішнє

суспільство, що розвивалося у класових противенствах, потребувало державу, себто організацію кожодчасної визискуючої класи до утримання її внішніх продукційних умов а саме до насильного удержування визискуваної класи в даних існуючим способом продукції умовах гніту (невільництво, кріпацтво, наємна праця). Держава була офіційним репрезентантом усього суспільства, його збір у видимій корпорації, але вона була цим о стільки, о скільки була державою тої класи, що сама для свого часу представляла все суспільство: у старовині державою громадян, що держали невольників, в середніх віках фєвдальної шляхти, в нашому часі буржуазії. Колиж вона фактично стане репрезентантом усього суспільства, вона робиться зайвою. Коли не має вже більше ніякої суспільної класи в гніті, коли разом з класовим панованням і боротьбою за одичне існування, що має свою причину в дотеперішній анархії продукції, також і виникаючі з цього колізії та ексцеси будуть усунені, тоді не має нічого більше до гнічення, що вимагало би окремої репресійної сили, держави. Перший акт, де держава виступає дійсно як репрезентантка всього суспільства — захват у посідання засобів продукції в імені суспільства — є рівночасно її останнім саможієним актом як держави. По-

сягання державної сили в суспільні відносини буде в одній області за другою зайвим, відтак воно само від себе засипає. На місце пановання над особами наступає завідування річами та провід процесами продукції. Державу не „касується“, вона завмирає. Відповідно до цього треба міряти фразу про „вільну народню державу“ (vom „freien Volksstaat“) і то так що до її хвилевого агітаційного оправдання як і що до її окончної наукової невидержанности; відповідно до цього треба дивитись на домагання так званих анархістів, що державу належить скасувати від нині на завтра“.

Ця знаменита цитата Енгельса про державу стане нам вповні зрозумілою, коли доповнимо її слідуєчими словами Маркса, взятими із його критики готської програми (Zur Kritik des sozialdemokratischen Programms. Die Neue Zeit, 1891, IX, ст. 561—575):

„Між капіталістичним і комуністичним суспільством лежить період революційної переміни одного в друге. Їй відповідає теж політичний перехідний період, в якому державою не є ні що инше як революційна диктатура пролетаріату“.

Булоб отже наївним думати, що після того, як пролетаріат захопить у свої руки політичну владу та асоціалізує засоби продукції, держава як така одразу зникає. Ні!

В цьому перехідному періоді між капіталізмом і соціалізмом, про який згадує Маркс, потрібен є пролетаріатові орган насильства, яким є держава і то не для чого иншого як задля уgruntовання та укріплення соціалізму. По буржуазній отже державі, якої бюрократично-мілітаристичну машину (військо, поліцію, чиновництво і т. д.) пролетаріят не перейме готову в свої руки а розіб'є її, знищить її (Маркс і Енгельс), наступає пролетарська держава, або як її Маркс називає диктатурою пролетаріату. А що кожда держава є органом пановання даної класи, то й пролетарська держава не може бути нічим иншим як саме органом класового пановання. Одначе коли кожда дотеперішня держава була класовим панованням незначної меншости над величезною більшістю, то з пролетарською державою є як раз навпаки: вона є панованням величезної пролетарської більшости над зникаючою малою меншістю. І в цьому лежить оправдання пролетарського насильства. Бо пролетарська держава як орган насильства звертається проти ворогів пролетаріату, то є, проти буржуазії, вона має на меті зломати її опір, та знищити її як класу. Бо тільки в той а не инший спосіб пролетаріят усіх народів і всього світа зможе здійснити історичне своє завдання: заведення соціалізму. Він поступатиме отже

так, як поступала буржуазія супроти фєвдальної кляси. Тільки коли справа пролетаріату в боротьбі з буржуазією—це теж справа кляси, то в тріумфі це справа людськості. Доперва тоді, коли буржуазія буде знищена, коли її не буде, тільки тоді пролетаріят як кляса губить всякий резон свого істновання, тоді суспільство стає неклясовим, доперва тоді не треба буде ніякого органу насильства і пановання: держава, як влучно каже Енгельс, завмирає. Але наступає це після Маркса у висшій фазі комуністичного суспільства. Воля, справжня воля, для кожного і всіх, стає фактом. Люди стають людьми та вчитимуться її цінити та берегти. Людськість визволюється з всяких кайдан. „На місце пановання над особами наступає завідування річами та провід процесами продукції“. Чи це завідування соціалістичним хазяйством назвемо комуністичною державою, чи инакше, це зовсім байдуже. Важно тільки те, що суспільні функції комуністичної державности, які будуть аналогічні теперішнім функціям держави, будуть позбавлені всякого репресійного характеру. Вони служитимуть виключно волі людей.

Ось так учать нас Маркс і Енгельс дивитись на будучність держави, на еволюцію її за соціалізму.

Недостача в їх поглядах одначе та, що

вони замовчують національне питання. Маркс і Енгельс ніде просто не кажуть, яким шляхом йде людськість до соціалізму, чи через історично дані державні рами, себто через існуючі держави, чи через нові, відповідаючі національному принципіві. Цікаво теж, що Ленін, який так багато набалакався про „самовизначення народів аж до відділення“, в книжці своїй п. з. „Держава і революція“ (Staat und Revolution, 1918), в якій у перше зводить думки Маркса і Енгельса про державу в одну заокруглену цілість, це питання теж замовчує, хоч повинен про його докладно говорити.

А між тим воно має для нас першорядну як теоретичну так і практичну вагу.

Світова війна, з якої карта Європи та світа вийде значно перекресною, означає сумерк богів капіталізму. Вона отвирає перехідну добу великих соціальних і національних переворотів не тільки в Європі, але у всьому світі. Цю добу може замкнути тільки визволення пролетаряту та всіх поневолених народів.

Як відомо, Маркс і Енгельс в національному питанню стояли під чималим впливом Гегеля. Тому засуджували вони цілий ряд поневолених народів на національну смерть*)

*) Докладно про це пишу в праці своїй п. з. „Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи“.

та пророкували будучність історичну тільки великим державним народам.

Погляди Маркса і Енгельса мали великий вплив на II. Інтернаціонал, котрому як на ділі синдикатові соціалістичних партій великодержавних націй вигідним просто було ігнорувати національне питання, або в конкретних випадках ставитися проти відділення поневолених народів від держави угнітаючих народів. Адже-ж не дасться заперечити, що з поневолення народів користають не тільки визискуючі класи угнітаючого народу, але також і визискувані. Бо частина скапіталізованої надвартости, видушеної з поневоленого народу, усім апаратом насильства, яким розпоряжає держава, яка (надвартість) золотими потоками спливає в банки буржуазії пануючого народу, повертається теж в кишені великої частини робітників цього ж народу в виді висшої заробітної платні. І цей факт майже непомітно опановує їх політичну психіку. Цим треба пояснити, чому англійські робітники з такою завзятістю боронять приналежність Індій і других колоній до Великої Британії, чому вони проти самостійности Ірландії; чому австро-німецькі робітники були за удержанням Австрії; чому державно-німецькі робітники були проти відділення від Німеччини французького Альзасу і Лотарингії та польських її провінцій; чому

польські робітники так завзято виступали проти поділу Галичини; чому вкінці московські робітники завсідги в словах і на ділі боронили цілість і неподільність Росії, на рівні з найбільш реакційними її елементами, чому вони люто виступали і виступають проти самої думки про відділення України від Росії і т. д. і т. д.

Таким чином треба ясно поставити справу поневолених народів, коли ходить дійсно о успішну боротьбу пролетаріату всього світа за здійснення соціалізму. І це особливо тепер.

Треба іменно з цілим натиском і з усею рішучістю сказати, що без визволення поневолених народів не має і не може бути соціалізму і що кождий робітник а тим більше соціаліст угнітаючого державного народу, котрий таким чи иншим способом, в тій чи иншій формі, бажає задержати поневолений нарід у залежности від держави свого народу, є самим нікчемним шовіністом.

Боротьба в цій перехідній добі, від капіталізму до соціалізму, яку отворила світова війна, за національну і пролетарську державу, стає програмою дня для пролетаріату кожного поневоленого народу, якому приходить ся зносити ввесь тягар національної неволі. Повне здійснення національного прінципу, на підставі якого уконституовались в XIX ст. держави західної Європи, має в цій

добі довершитись. Кожний нарід, навіть найменший, повинен тепер стати вільним, незалежним і повноправним хазяїном на своїй національній землі, себто на тій землі, яку в більшості заселяють і оброблюють його працюючі маси. Бо соціалізм означає здійснення національної волі і єдності кожного народу. Тому кожний соціаліст, хто виступає так чи инакше проти повного визволення, себто проти національної держави якого небудь поневоленого народу, є на ділі лякеєм своєї національної буржуазії, заінтересованої в неволенню народів, тому вартий він всякої погорди.

Тільки тоді, коли кожний нарід стане вільним і незалежним, тільки тоді наступить дійсне, величне, справжнє (а не лицемірне!) збратання народів. Тоді у перше здійсниться Канта ідея „вічного мира“, бо нарід народів перестане бути вовком (*pater nationum*), тільки тоді можливий буде справжній „Союз Народів“ (*Völkerbund*, *société des nations*), який виключатиме всяку гегемонію одного народу над другим. І тільки тоді у перше матиме реальний зміст світове громадянство, космополітизм. Бо коли в спільному заряді народів буде світове соціалістичне хазяйство, людина зможе почувати себе вповні не тільки громадянином своєї національної соціалістичної отчизни, але й

громадянином усього світа, космосу. Буде вона не тільки так себе почувати, але матиме змогу дійсно користуватися *ius cogens* *politicum*, себто правом, бути громадянином кожного закутка землі, який даватиме їй усі права й обов'язки члена місцевого суспільства праці. Аджеж земля за соціалізму буде тільки в посіданню усеї людськості, яка знатиме один тільки природний поділ людей, себто поділ на мовно-культурні спільноти (національні), зацікавлені в спільній боротьбі за повне опанування природи та свій величній духовий розвиток.

Зміст.

Народність:

	Стор.
I. Основні елементи народності	5
II. Початки народності і її історичні типи . . .	15
III. Народність і соціалізм	29

Держава:

I. Походження держави та її суть	43
II. Головні історичні типи держави:	
1. Староорієнтальна держава	53
2. Антична держава	56
3. Февдальна держава	60
4. Буржуазна держава	62
III. Головні теорії оправдування держави	66
IV. Держава і народність:	
1. Національна держава	82
2. Держава народностей	93
3. Імперіялістична держава	106
V. Держава і соціалізм	116

З друкарні Христофа Райсера Сянів у Відні.

Цього-ж автора вийшли досі окремо:

Про загальне виборче право. Видання Ц. К. У. С. Д. П. Львів 1905, ц. 6 сот.

Що таке соціалізм. Досі шість видань (Львів 1907, 1908, 1913. Петроград, Катеринослав і Вінниця 1917).

Селянство і соціалдемократія. Вид. „Землі і Волі“, Львів 1908, ц. К 1-50; 2-е вид. „Голос Правди“ Нью-Йорк 1917, ц. 50 цент.

Хто такі націоналдемонрати і чого вони хочуть. Вид. Ц. К. У. С. Д. П. Львів 1911, ц. 10 сот.

Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині. Вид. „Дзвін“, Київ 1914, ц. 80 коп.

Печатки укр. соціалізму в Галичині. Вид. „Робітничче Слово“, Торонто 1918, ц. 35 цент.

Війна і соціалізм. Вид. „Робітник“, Клівленд, 1915.

Чи має віджити історична Польща? Вид. „Народна Воля“, Скрантон 1916, ц. 10 цент.

La Pologne historique rediviva? Librairie Rouge, Lausanne 1916, ц. 60 сант.

Причини світової війни. Вид. „Народна Воля“, Скрантон 1917, ц. 10 цент.; 2-е повне видання „Робітниччої Газети“, Київ 1918, ц. 1 карб. 50 коп.

Царская Россія и украинскій вопросъ. Видання укр. с. д. робітників Монреалу (Канада), Женева 1917, ц. 1 фр. 50 сант. Цясама книжка по українськи, вид. „Новий Світ“, Монреал 1917, ц. 50 цент.

Відокремлення Галичини. Вид. „Новий Світ“, Монреал 1917, ц. 12 цент.

Au monde civilisé. Відозва „Української Громади“ в Женеві в справі австро-польських і московських погромів укр. населення в Галичині з початком війни. Женева 1916.

Переклади:

Др. Фріц Адлер: Промова на суді. Передмова В. Л. Вид. „Робочий Народ“, Вінніпег 1917, ц. 15 цент.

Фрідріх Енгельс: Основні засади комунізму. Передмова В. Л. Вид. „Робочий Народ“, Вінніпег (Канада) 1918, ц. 15 цент.

В. Еленбоген: Ріхард Вагнер і пролетаріят. Вид. „Дзвін“, Київ 1918, ц. 60 коп.

Незабаром вийде йогож:

Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи.

Ціна 12 корон.

Ціна 10 корон (10 гривень).